



ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

հրատարակեալ տգգասեր սատարութեամբ

ՊԱՐՈՆ ԵՂՈՒԱՐԴԱՅ ՌԱՓԱՅԵԼԻ ՂԱՐԱՄԵԱՆ

Ա. ՏԱՐԻ. — ԱՊՐԻԼ, 1855. — ԹԻԻ Գ.

Ի ՓԱՐԻԶ

Ի ԳՐԱԴՆՈՑԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Ի Փողոցն Սեն-Միքիլիս, ք. 38.

Գործակալք

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ԱԻԵՏԻՍ ԱՂԱՅ ՊԵՐՊԵՌԵԱՆ.

ԶՄԻՌՆԻՍ.

ՊԱՐՈՆ ԿԱՐԱՊԵՏ ԽՈՒՄԱՐԵԱՆ.

ԱՂԵՐՍԱՆԴՐԻՍ.

ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅ ՏԵՐ-ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ.

ԵԱՇ ՄՈԼՏԱՒԻՈՅ

ԲԱՄԻՆԱՐ ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՅ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ.



ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ.

ՄԵՐ ԱԶԳԻՆ ԱՆՄԻԱԲԱՆ ԸՆԴԱՆՈՒՆ ԿԱՄ ԸՍՈՒԵԼՈՒՆ ԲՈՒՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ:

Ամբողջ ազգի մը որ եւ իցե գովելի կամ պարսաւելի բնաւորութիւն սեպհականելով, ընդհանրապէս այն ազգէն եղողները հարկաւ այս բնաւորութիւնն ալ ունին ըսելը սովորական բան մըն է շատ տեղ. բայց խիստ շատ անգամ այս տեսակ դատողութիւնը ծուռ ու սխալական է, քեպէտ եւ ըսողը նոյն ազգէն ալ ըլլայ: Այն դատմունքն ընողներուն բռնած ճամբան՝ մասնաւորէն ընդհանուրը ձեռնարկել կըսուի, որ ուղիղ տրամաբանութեան կանոններուն դէմ կ'ելլէ. եւ ծուրիւնը ցուցնելու դիւրին հնարքներէն մէկն ալ է նոյն ձեռնարկութիւնը կերպով մը շրջել, եւ հարցընել դիմացինին. Նքէ քու ազգդ այդ պակասութեան տէրն է, ուրեմն դուն ալ որ այդ ազգին անձանցը մէկն ես՝ նոյն պակասութիւնն ունիս: Կըսեսնես որ մէկէն ի մէկ ինքզինքը դուրս կըհանէ: Ուրիշի մը հարցուր, անիկայ ալ մէկդի կըքաշուի: Վերջապէս նոյն ազգէն եղողներուն ամեն մէկուն զատ զատ հարցուր, շատ հաւանական է որ ամենէն ալ նոյն

պատասխանն ընդունիս. այս ինքն քե Գնա լիցի, ես ալ այն ազգէն եմ, բայց այդ պակասութիւնը չունիմ:

Մեզի կերեւայ քե մեր Հայոց ազգին վրայ շատ ժամանակէ ի վեր տեսնուած անմիաբանութիւնն ալ այսպիսի յատկութիւններէն մէկն է. այնպէս որ Հայերը անմիաբան են ըսելը առակ դարձեր է, եւ սակայն Հայ մը չկայ որ ես անմիաբան եմ ըսէ: — Ինչո՞ւ համար մենք ալ չենտեցընենք քե ուրեմն անմիաբանութիւնը Հայոց ազգին բնաւորեալ յատկութիւն մը չէ: — Ոչ ոչ, կըսէ մէկէն դիմացինը. երբոր Հայոց հին եւ նոր պատմութիւններն աչքէ անցընենք, եւ մինչեւ մեր ժամանակին ցաւալի դիպումները աչքերնուս առջեւ բերենք, շատ դժուար է որ միաբանական հոգւոյն մեջերնիս պակաս ըլլալը չտեսնենք: Եւ յիշուի. տան մը մեջ անդադար կոխ որ պատահի, ո՞վ կրնայ ըսել քե այն տան բնակիչները խաղաղասէր անձինք են. նմանապէս ժողովուրդ մը որ զանազան կու-

տակցութիւններ բաժնուած է, եւ ամեն մէկ կուսակցութիւնը դիմացինը ջնջելու կաշխատի, ինչպէս կրնայ միաբանասեր ըսուիլ: Ո՞չ ապաքէն այդպէս խօսիլը՝ խոռովութեան խաղաղութիւն ըսել է, փոքորկին հանդարտութիւն, խաւարին լոյս, դառն բանին քաղցր, չար բանին բարի...

Այս ըսողին խօսքը ծուռ հանած չենք ըլլար՝ երբ հասկըցընենք իրեն թէ մեր միտքը այն չէ որ Հայոց ազգին մէջ շատ եւ շատ անգամ անմիաբանութիւն չէ եղած ըսենք. քան լիցի. պատմութիւնն ու դէպքերը ստել չենք կրնար: Մեր մի միայն ըսելիքն այս է թէ անմիաբանութիւնը մեր ազգին բնութեանը մէջ չէ, բնաւորեալ մէկ յատկութիւնը չէ, այլ պատահական մէկ պակասութիւնն է՝ այլ եւ այլ պատճառներէ առաջ եկած. այնպէս որ երբ այն պատճառները չըլլային, մեր ազգը միաբանական ու խաղաղասեր հոգւոյ կողմանէ ալ աշխարհիս եղական ազգերէն մէկը կըլլար:

Ասոր համար, մեր ազգին պատմիչները, որ շատ անգամ անմիաբանութիւնը միայն պատճառ սեպեր են Հայոց անցեալ եւ ներկայ դժբաղդութիւններուն, եւ անկեց անդին չեն ուզած տեսնել, ոչ սակաւ սխալած կերեւեալ մեզի: Իրենց դիտաւորութիւնը բարի եղած է անտարակոյս, այս ինքն անմիաբանութենէն զգուեցընել մեր ազգը, ետքէն եկողներուն ալ խրատ մը թողուլ որ անկեց զգուշանան, եւ միաբանասեր ու խաղաղասեր ըլլան: Բայց վախճմ թէ անմիաբանութեան բուն պատճառները հասկընալու եւ հասկըցընելու ջանք չընելով՝ քիչ շատ նման գտնուած են այն անփորձ դաստիարակաց որ իրենց աշակերտին ծանր ծանր ածականներ կըսեպհականեն, եւ այնչափ կըկրկնեն որ տղան ալ միտքը կըղոնէ թէ իր բնաւորութիւնն է այն, ուստի ի լաւը փոխուելէն կըյուսահատի, եւ մինչեւ պարծենալով ալ կըհամարձակի ըսել թէ ես ծոյլ եմ, ես խելո եմ, ես կոպիտ եմ, ես թմրած եմ... Վայրապար չեն ըսած մեր ծերունի նախահարք թէ «Բառասունն օր երբ տղուն խենք ըսես, խենքութեան ոսկորը կ'աճի»: »

Ո՞րչափ Հայկազունք տեսնուած են որ մեջերին տարաձայնութիւն կամ կարծեաց տարբերութիւն պատահելուն պէս՝ կըսեն. Հայ ենք, աղբար, հայ ենք, անմիաբան ենք, իրարու խօսք չենք հասկընար: — Պատճառ: — Այնպէս ստեղծուած ենք. բնութիւննիս է. ասանկ եկեր ենք՝ ասանկ կերբանք: Եւ չեն մտածեր թէ այսպիսի յուսահատական եւ լքուցիչ խօսքով այն հիւանդներուն կընմանին որ ոչ հիւանդութեան պատճառը հասկընալ

եւ անկեց զգուշանալ կրնային, եւ ոչ դարման մը՝ ճար մը ընել բժշկութեան:

Արդ մենք որ մտքերնիս դրած ենք թէ այս ազգային անմիաբանութիւնը պատճառ չէ՝ զործ է, բնութիւն չէ՝ պատահմունք է, ուստի եւ կրնար ազգին մեջէն վերցուիլ՝ երբ կարելի ըլլար պատճառները վերցընել, — կըսենք թէ չորս գլխաւոր պատճառ կըտեսնենք մեր ազգին անմիաբան ըլլալուն կամ երեւնալուն, յորոց ոմանք հին ատենը միայն կան եղեր, ոմանք ալ մինչեւ հիմա կըտեսնեն:

Առաջին պատճառ հին ատենի Հայոց անմիաբան ըլլալուն կըհամարինք Հայաստանի բնական կազմութիւնը: Որովհետեւ այն երկրին մեծ եւ գլխաւոր մասը լեռնոտ է, եւ իրաւամբ ըսուեր է՝ Ասիական Զուլիցերի, բնակիչներն անոնց մէջ պատասպարուած, լեռներուն վրայ ալ բերդեր շինած՝ մանր մանր գրեթէ ինքնագլուխ ժողովուրդներ էին, իրարմէ բաժնուած զատուած, ու մէկմէկու կերպով մը անծանօթ: Եւ թէպէտ իրենց քաղաւորին տուրք եւ զօրք կուտային՝ ամեն մէկը իր մեծութեանը համեմատ, բայց ամեն զաւառ իր սեպհական նախարարին ձեռքն էր, եւ նախարար նախարարի դէմ կուի բանալու ուրիշ առիթ ալ չունենար նէ՝ մէկուն մեծնալը եւ հարստութիւնը հարկաւ փուշ կըլլար մէկային աչքին: Ուստի շատ անգամ դրսի թշնամեաց դէմ ոչ միայն իրարու չէին օգներ նախարարները, այլեւ ոչ քաղաւորին. թող կուտային որ քաղաւորը իրեն աւելի մօտ բռնած նախարարներուն օգնութեամբը գոհ ըլլայ, եւ իրենք միայն իրենց երկիրը պաշտպանեն: Ասով ուժերնին բաժնուելով՝ կըտկարանային, եւ որչափ ալ քաջ ու սըրտոտ ըլլային զատ զատ՝ թշնամեաց ետեւէ ետեւ եկող բազմութեանը չէին կրնար դիմանալ: Այսպիսի երկրի մը կառավարութիւնը երբ միապետական չըլլար այն ատենները, հապադաշնակից հասարակապետական, ինչպէս հիմա Զուլիցերին, եւ կամ տեսակ մը միապետութիւն սահմանադրական, ինչպէս Գերմանիոյ մեծ մասը, տարակոյս չկայ որ անմիաբանութեան առիթները կըպակսէին. եւ երբ ատեն ատեն կուի մըն ալ բացուեր, օրինաւոր դատաստանով գաւառական խորհրդարանին կամ նաեւ ազգային խորհրդարանին մէջ կորոշուեր, հաշտութիւն կըլլար:

Երկրորդ պատճառ անմիաբանութեան ազգիս Հայոց կը համարինք՝ հին ատենէն ի վեր երկու երեք տերութեանց ձեռքի տակ բաժնուած ըլլալը: Եւ յիշաւի: Երբոր ազգի մը քաղաքական միութեան կեդրոնը մէկ չէ, հարկաւ իր շահն ու պատիւն

այ գանազանեայ կըլլայ. եւ այս գանազանութիւնը պատճառ կըլլայ նախանձու, իրարու ծուռ նայելու, իրար ատելու, եւ մինչեւ մեկգմեկ այ մատնելու այն տերութեան՝ որուն իշխանութեանը տակն են իրենք: Այսպէս ահա Հայաստանի գեղեցիկ ժամանակներն այ ինչքն կրեցին մեր բազաւորները, նախարարները, հայրապետները, ազգին ու երկրին երկու մաս բաժնուած ըլլալուն համար, այս ինքն կէս մը Պարսից եւ կէս մը Յունաց իշխանութեանը տակ: Եւ պիտի չկարծենք թէ այն տառապանաց եւ տարաձայնութեանց պատճառ՝ միայն տիրապետող ազգերն էին, հապա երկու կողմին մէջ ալ գտնուող նախարարները՝ իրենց ժողովուրդներովը հանդերձ, որ իրարմէ աւելի հանգիստ ըլլալ ու պատուաւոր կուգէին երեւնայ: — Այս անմիաբանութեան պատճառին բոլորովին վերցուիլը ազգին ձեռքը չէր, բայց պակասիլը միշտ ազգին ձեռքն էր եւ է. վասն զի նիւթական միաբանութիւնը կարելի չըլլալուն համար՝ պիտի չկարծուի թէ բարոյական միաբանութիւնն ալ անկարելի է, կամ թէ հարկ է որ համագգի եղբարք իրարմէ հեռու կենայնուն պատճառաւ բշխամանն ու վնաս հասցընեն իրարու: Ահա Լեհացիք ալ երեք այլ եւ այլ տերութեանց մէջ բաժնուած են, Ռուսիոյ, Բրուսիոյ եւ Աւստրիոյ, եւ սակայն իրարու ծուռ նայիլ, իրարու վնասը ուզել չունին: Անոնց վիճակն որ ունեցեր ենք՝ աղեկութեանցն ալ ինչո՞ւ չհետեւինք:

Երրորդ եւ չորրորդ պատճառները շատ յայտնի են, եւ երկայն խօսքի կարօտ չըլլալով՝ յիշատակութեամբ միայն կրնան պարզ հասկըցուիլ. այս ինքն մէյմը՝ կրօնական տարաձայնութիւն կամ դաւանանքի տարբերութիւնները, եւ երկրորդ՝ ազգային ցրումն ու խեղճութիւնները: Մեր ազգին մէջ ալ, ինչպէս նաեւ ուրիշ արեւելեան ազգաց մէջ, կրօնական սկզբունքը շատ զօրաւոր բան է. այն միայն է մերոնց փիլիսոփայութիւնը, գիտութիւնը, քաղաքականութիւնը, հոգին, կենդանութիւնը, եւ անոր դալճողը՝ կարծես թէ կեանքը վերցընել ուզողի պէս կերելնայ իրեն: Եւ որովհետեւ ի սկզբանէ հետէ ազգին մեկ մասը ատենով Յունաց եւ Ասորաց, ետքերը նաեւ Լատինացւոց յարում ունեցեր է՝ արարողութեանց, հաւատոյ վարդապետութեանց եւ եկեղեցական իրաւասութեան կողմանէ, տարաձայնութիւն, անմիաբանութիւն, կոխ, հայածանք եւ ամեն տեսակ բշխամութիւն անպակաս եղեր են ազգերնուս մէջէն: — Այս պատճառը որչափ որ ուրիշներէն շատ աւելի մեծ է, այնչափ ալ վերնայը ամենադժուար է.

վասն զի տարաձայն եղողներէն ամենուն կողմանէ ալ կարգէ դուրս ազգասիրութիւն, եւ մանաւանդ ճշմարիտ քրիստոնեական հոգի, անշահասէր վեհանձնութիւն, գիտութիւն, իմաստուն եւ վսեմ խոնարհութիւն, եւ հեզահոգի խաղաղասիրութիւն հարկաւոր է, որպէս զի իրարու խօսք հասկընան ու միաբանին:

Իսկ վերջին պատճառն որ ազգին խեղճութիւններն ու աշխարհիս ամեն կողմը ցրուած ըլլալն է ըսինք, ինչ կերպով անմիաբան ըրեր է գմեզ: — Մեր երանելի քերթողահայր Խորենացին իր սրտառու ռոյքին մէջ շատ լաւ կըբացատրէ այս անհրաժեշտ հետեւանքը: Հովուապետն ու հովիւը կորսնցուցած ոչխարներու նմանցուցեր է մեր ազգը. եւ այն պատճառաւ ազգերնուս գլխուն գայիքները մեկիկ մեկիկ յիշեր է, ամեն մեկ ռոյքայի ածականներէն ետեւ արտասուաց վտակներ իջեցընելով անշուշտ: Մեծ կրակէ մը կամ սաստիկ գետնաշարժէ, կամ սոսկալի ժանտախտէ փախչող փախչողի որ կըլլան մարդիկ, ինչ դժուար բան է գտնուիլ համոզելն որ անձնական օգուտը կամ վնասը մոռնան մեկդի դնեն, ու հասարակաց բարին միայն մտածեն: Այսպէս եղած է նաեւ մեր ազգին. հարիւրաւոր ու հազարաւոր գերդաստաններ հօրենական տներին տեղերին բողուցած կամայ եւ ակամայ, աջուրնին արտսուեցով եւ սրտերնին դառնութեամբ լեցուն, ելեր գնացեր են խումբ խումբ դէպ ի աշխարհիս ամեն կողմերը. որը Ասպահան, Խորասան եւ Հնդկաստան. որը Վրաստան, Իրիւմ եւ Աթուրխան. որը Իտալիա, Լեհաստան եւ Ուլան-Պուդտան, որն ալ մինչեւ Ովկիանիա, Եգիպտոս եւ Ամերիկա. ամեն մարդ իր գլխուն ճարը միայն տեսնել ուզեր է, ամեն մարդ իր ընտանիքը միայն հոգայու նայեր է. ուր մնաց հասարակաց բարին մտածել. ո՞վ կրնայ այնուհետեւ միաբանական հոգին անոնցմէ պահանջել. եւ ինչ գարմանք՝ թէ որ այլեւայլ անձանց եւ ընտանեաց առանձնական շահերը իրարու դէմ ելած ատեն՝ կոխ եւ խռովութիւն անպակաս ըլլայ մէջերնին:

Ահա ասոնք են՝ ըստ մեր կարծեաց՝ մեր ազգին անմիաբան ըլլալուն կամ ըսուելուն բուն պատճառները, եւ ոչ թէ մերոնց ստեղծուածն ու ծնունդն այնպէս է: Թող չըլլային եւ չըլլան այս պատճառները. մեկէն ի մեկ աներեւոյթ կըլլան նախանձն ու ատելութիւնը, կոխն ու երկպառակութիւնները. մեկէն ի մեկ սիրելի եւ պատուական կըլլայ ամենուն ալ Հայութեան անունը, եւ Հայ ըսելն ու խաղաղասէր, միաբանասէր, հանդարտաբարոյ,

խոհեմ եւ արդար մարդ ըսելը նոյն կըլլայ: Դաւաճանութիւն, խարդախութիւն, ռիսակալութիւն, նախանձ, կոռւասիրութիւն, եւ ասոնց նման աշխարհակործան պակասութիւնները բնական չեն մեր ազգին. եւ եթէ մասնաւոր անձանց վրայ տեսնուած են ասոնք հին եւ նոր ժամանակներ, իրաւունք չէ ըսելը թէ ուրեմն բոլոր ազգն ալ այս պակասութեանց տէր է. ընդ հակառակն՝ այս պակասութեանց եւ ասոնց հետ անմիաբանութեան ոգւոյն մեր ազգին ամեն ժամանակ ատելի ըլլայն ալ յայտնի ապացոյց է որ բնական չեն իրեն: Ոչ ոք մեր ազգին վրայ նայելով եւ ոչ մերոնց բնութիւնը դիտելով հնարեր են բանաստեղծներն այն աստուածունի անմիաբանութեան ըսուած մտացածին հրեշը, որ ջատուկ մըն է կըսեն՝ աջուր-

ները խոթող ու ներս մտած, երեսը ժանտ ու դեղնած, շրթունքը ձիգ ու կապուտկած, բերանը արիւնոտ, ակունքները ժանգոտ, շունջը մահահոտ, գլուխը օձեր պլլուած, մէկ ձեռքը ջահ բռնած՝ ամեն տեղ կրակ ձգելու, եւ մէկալը իժ ու քարը՝ գամենքը քունաւորելու: Այլ մեր ազգին բարուցը եւ վարուց մի միայն նշան պէտք է ճանչցուի — եթէ գործէն գատ նշան մը հարկաւոր է — այն գեղեցիկ ծիրանի գօտին, այն հրաշալի աղեղն աստուածային որ Այրարատեան սերնդոց վրայ սիրոյ եւ խաղաղութեան միայն նետեր՝ քօրափէ, եւ այն աղու աղաւնին որ ձիթենույն ճիւղը՝ հաշտութեան նշանակ՝ տանի տայ դարձեալ նոր ուրախութեամբ ալեգարդ Ոգւոյն Հայաստանի:

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆՔ ԵՒՐՈՊԱՅ.

ՀԱՄԱՇԵՍԱՐՀԱՅՍՆ ՀԱՆԴԷՍ ԱՐՈՒՆԵՍԻՑ Ի ՓԱՐԻՉ.

Մինչդեռ արեւելեան աշխարհին գեղեցիկ կողմերը սարսափելի տեսարան մը բացուած, եւ մարդածախ պատերազմով բխրաւոր կտրիճներ մեկգմէկ կըջարդեն, — ինչ զարմանալի հակադրութիւն, — ասդիս Եւրոպայի քաղաքականութեան կեդրոնին մէջ, այս ինքն ի Փարիզ, ազգք եւ ազինք խաղաղական ասպարէզ մը կըղիմեն աշխարհիս ամեն կողմէն՝ որպէս զի տեսնեն թէ ո՞վ պիտի վաստըկի այն մրցանակներն որ սահմանեալ են արուեստից եւ գիտութեանց մէջ կարգէ դուրս քաջութիւն ցուցնողներուն: Յիրաւի մեծ փառք է քաջամարտիկ զինուորի մը՝ հայրենեացը համար կեանքը դնել, եւ եթէ ողջ մնաց՝ արիւթեանը համար սպարապետէն կամ զօրավարէն վարձատրութիւն ընդունիլ. բայց անհամեմատ առաւելութեամբ մեծ եւ շքեղ եւ գեղեցիկ է այն վարձատրութիւնն որ հանձարոյ եւ ճարտարութեան ուժովն եղած կենցաղօգուտ գիւտերու եւ արուեստից պիտի արուին՝ հասարակաց վկայութեամբ եւ անաջատ դատաւորներու ձեռքով:

Փարիզու համաշխարհական հանդէսը, կամ թէ մէկ բառով ըսենք՝ Արուեստահանդէսը, պիտի բացուի մայիսի տասներինկին. ըսել է թէ աշխարհիս ամեն ճարտարութեանց գլխաւորները մէկտեղ պիտի գան ու իրարու հետ պիտի համեմատուին: Մենք ալ այն հոյակապ արուեստից

տաճարին ահագին ընդարձակութեանը մէջ պտըտելով՝ անոր մէջի հրաշալեացը վրայ խօսելէն առաջ, դնենք հոս՝ շէնքին դրսի տեսքին հետ՝ այսպիսի հանդէսներու սկզբնաւորութեան եւ յառաջանալուն համառօտ պատմութիւնը:

Արուեստից եւ ճարտարութեան պտուղները մեկտեղ բերելով իրարու համեմատելը Դաղդիոյ մէջ սկսած է 1798ին, Ֆռանսուա տը-Նեօշարոյ անունով քաղաքագետ ոստիկանին առաջարկութեամբ, կամ թէ ինչպէս ուրիշները կըսեն՝ մարգիգ Տ'Ավէգ անունով արուեստասէր ազնուականը մտածեր ու նոյն ոստիկանին առաջարկեր էր անկէց տարի մը առաջ: Այն հանդէսն եղաւ Փարիզու մօտ Սեն-Բյու ըսուած գեղին քաղաւորական պալատին մէջ, բայց Դաղդիոյ մեծ խովութեան ատեններն ըլլալով՝ ոչ հարուստ էր եւ ոչ անուանի: Ուստի առաջին արուեստահանդէս սեպտեմբար 1798ին եղածը Արեւի Դաշտին մէջ. հանդիսադիրքն էին 110 հոգի, եւ վարձատրութեան համար բաժնուած մետալները կամ մրցանակները 26 հատ:

Հետաքրքրական գիտելիք մըն է այսպիսի օգտակար սովորութեան մը հետ գիտէ՞ ինչ աստիճանով առաջ երբայն ու ծաղկիլը, ինչպէս որ հետագայ ցուցակէն ալ կ'երեւնայ:

Հանդէս Ա, 1798, հանդիսադիրք	110, մրցանակք	26.
— Բ, 1801, —	220, —	69.

Հանդես Գ, 1802, հանդիսադիրք	540, մրցանակք	119.
— Դ, 1806, —	1422, —	119.
— Ե, 1819, —	1662, —	360.
— Զ, 1823, —	1648, —	470.
— Է, 1827, —	1795, —	425.
— Ը, 1834, —	2447, —	697.
— Թ, 1839, —	3381, —	807.
— Ժ, 1844, —	3919, —	1786.
— ԺԱ, 1849, —	4500, —	2172.

Այս տարուան արուեստահանդիսին մեծուքները

առաջիններուն հետ գրեթե համեմատուրին աչջունի. վասն զի բոլոր հանդիսադրաց թիւը 19 կամ 20 հազար ըլլալէն զատ, ասոնց մէջ գրեթե ուրիշագարըմիայն գաղղիացի են. եւ շատ աւելի աչպիտի ըլլալին՝ եթէ հանդիսարանը եւ անոր մօտ

շինուած առժամանակեայ շէնքը պզտիկ չգային. ուստի խիստ շատ բերքեր դուրս ձգուեր են հիմակուրէն. անոնց աչ մեծ մասը Դաղղիոյ բերքերն էին՝ կրսեն, որպէս զի օտարազգի հանդիսադրացիք շատ չկուորին :

Բոլոր հանդիսարանը երկու մեծամեծ շէնք է, մեկը քարաշէն հոյակապ շինուածք Պալատ կամ Ապարանք Ճարտարութեան (Palais de l'Industrie) անունով, Նիւսեան Դարաստին մէջտեղուանքը. — անոր երկու փոքրիկ տեսքերն են հոս դրածնիս. — մեկալը բերել բայց գեղեցիկ եւ ընդարձակ շէնք՝ առաջնոյն մօտ՝ գետին եզերքը շինուած առժամանակեայ : Երկուքին մէկէն բռնած տեղւոյն երեսն է 95,000 մերր. ըսել է թէ չորս տարի առաջ Լոնտրա եղած արուեստահանդիսին տեղէն աչ 2 000 մերր աւելի

մեծ : Լոնտրայի հանդիսադրաց թիւը եղած էր 17,000 :

Այլ եւ այլ ազգաց հանդիսադիրներուն համարանքը բեպետ դեռ ճիշդ կերպով չգիտցուիր, բայց ընդհանրապէս կրկարծուի թէ հետագայ թիւերուն մօտ պիտի ըլլայ համեմատութիւնը : Անգղիացիք 3600, Գերմանացիք 2200, Աւստրիացիք 1900, Պելճիացիք 700, Զուիցերացիք 500, Սպանիացիք 340, Իտալացի տերութիւնք (Սարոնեիա եւ Թոս-

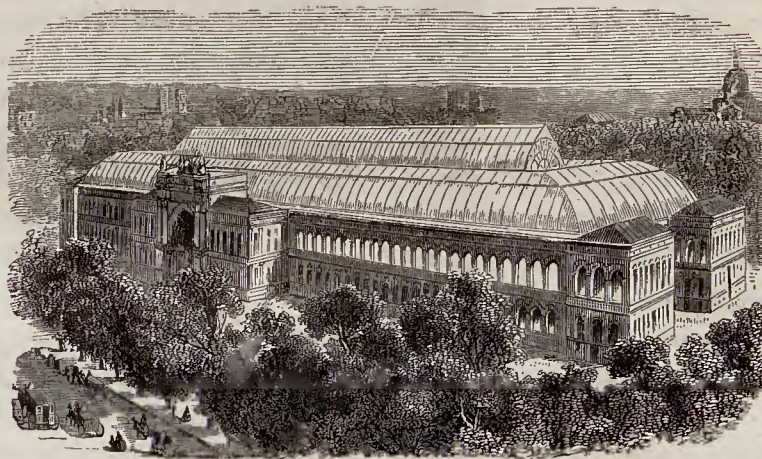
քանա) 420, Միացեալ Նահանգք Ամերիկոյ 400 : Ասոնցմէ զատ այս արուեստահանդիսին մէջ պիտի երեւնան Տաճկաստանի, Եգիպտոսի, Պարսկաստանի ճարտարութիւնները. նմանապէս Մեքսիկոյ, Պրեզիլ, Փերու, Հնդկաստան, Ովկիանիա, Բալի-

Ֆոռնիա, եւ Զինու երկիրը, մեկ խօսքով՝ աշխարհիս հինգ մասն աչ Փարիզ պիտի յուղարկեն իրենց բնակչաց հանձարովն ու աշխատութեամբը առաջ եկած ընտիր ձեռագործները, ինչպէս նաեւ ազնիւ բնական բերքերը :

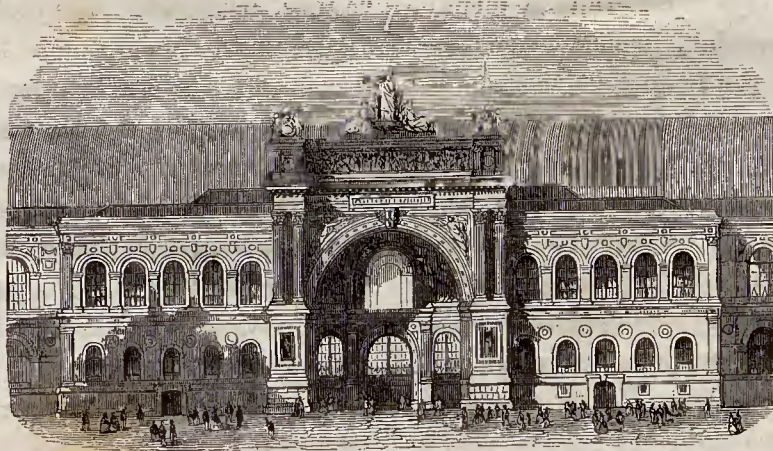
Ասկեցալկրնայ իմացուիլ թէ որչափ օտարազգի մարդիկ Փարիզ պիտի գան՝ այս վեց եօթը ամսուան մէջ, այս ինքնքանի որ հանդիսարանը բաց է : Լոնտրայի հանդիսին զնացողները

100,000 հոգիէն աւելի չեն եղած. Փարիզ եկողները մեկ միլիոնէն աւելի ըլլալուն տարակոյս չկալ կրսեն. եւ եթէ արեւելեան պատերազմը չըլլար կամ գոնէ շուտով դադրէր, բերելս երկու միլիոնն աչ անցնէր օտարականաց թիւը :

Իսկ թէ որչափ մարդ պիտի երթայ հանդեսը տեսնելու՝ ասկեց կրնայ հասկըցուիլ որ Լոնտրայի



Ճարտարութեան Պալատը բարձրէն տեսնուած :



Ճարտարութեան Պալատին ճակատը :

արուեստահանդիսին գնացողներուն թիւը եղեր է
6 միլիոն 59,195 հոգի, այսինքն

Մայիսի մեջ.	706,458
Յունիսի մեջ.	1,156,255
Յուլիսի մեջ.	1,515,176
Օգոստոսի մեջ.	1,025,438
Սեպտեմբերի մեջ.	1,156,251
Հոկտեմբերի մինչեւ կեսը	705,637

Ընդ ամենայն 6,039,495

Դեննք թէ ամեն այցելու երեք երեք անգամ ներս
մտած ըլլայ, ըսել է թէ 2 միլիոն նոր հանդիսականք
մտեր են հանդեսը տեսնելու: Հապա ճրջափ աւելի
մարդ պիտի գայ Փարիզ, երկաթուղիներուն դի-
րութեանը, եւ Լոնտրային նայելով՝ ապրուստի
աժնութեանը պատճառաւ:

Գալ ամսատետրին մեջ կըղնենք արուեստա-
հանդիսին բացուելուն ստորագրութիւնը եւ ուրիշ
գիտելիք:

Գ. ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՇԷՆ ՄԱՐԴԿԱՆ.

ՍԱՄՈՒԷԼ ՄՈՐԱՏ ԵՒ ՎԱՐԺԱՐԱՆ ՆՈՐԱ, ԵՒ ՎԵՐԱՏԵՍՈՒՉ
ՎԱՐԺԱՐԱՆՈՒՆ
Հ. ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԹԷՈԴՈՐԵԱՆ.

SAMUEL MOORAT, SON COLLÈGE ET LE DIRECTEUR
DU COLLÈGE,
LE R. D^r SARKIS THÉODORE.

Հայաստան աշխարհքը ինչպէս հին ատեն՝ այս-
պէս ալ նոր ատեններս այնպիսի գերագոյն
մարդիկ ունեցեր է որ արժանի եղեր են « Հայր
հայրենեաց » ըսուելու. պատուանուն մը որ քան
զայն գեղեցիկը չկրնար մեկու մը տրուիլ որ եւ
իցէ տեղ: Հնոյն Հայաստանի այսպիսի պատուա-
ւոր սերնդոցը մեջ աւելի նշանաւոր են անոնք
որ իմաստուն, նախատես, անխոնջ մշակաց
պէս, ոչ միայն երեսէ չեն ձգեր կարկտահար եւ
խոպանացեալ գետինը, այլ եւ կը ժողովեն կոր-
ծանեալ ծառոց բարձր ընձիւղները, փափուկ
ձիւղերը, կը հոգան կը խնամեն, եւ զանոնք մեյ-
մեկ աղուոր ու փառաւոր զարդեր կը նեն բնու-
թեան: Հնձոց մեջ ամենէն առատները փոքորիկէ
զարնուածներն են. մարդկային փոքորիկները,
մեծամեծ տերութեանց յեղափոխութիւններն ալ,
հարուածեալ ազգաց համար մեյմեկ սրբազան
նշաններ են, որով իրենց միտքը կաճի, հոգին
կը զօրանայ, եւ մարտիրոսութեան պսակը միան-
գամայն արմատենի կըլլայ յաղթութեան:

Այսպէս անհայն մարդկային ազգիս գերագոյն
խնամակալները դպրոցներ կը հաստատեն, եւ
անոնց մեջ կը հաւաքեն ազգին աղքատները, որ
Աստուծոյ յուղարկած հիւրերն են. իրենց ծախքովը
կը կերակրեն զանոնք, եւ նոր սերունդ մը կը-
պատրաստեն՝ իրենց հոյակապ նախնեացը ար-
ժանի: Աղքատաց բան սովորեցնելը՝ անոնց

L'Arménie moderne a produit, comme l'Arménie
ancienne, des esprits éminents qui ont mérité le plus
beau titre qu'on puisse donner à l'homme de tous les
pays, celui de — *Père de la Patrie*. Parmi ces dignes
enfants de l'antique Arménie, se distinguent surtout
ceux qui, à l'exemple des cultivateurs sages, pré-
voyants, infatigables, loin d'abandonner dans la dé-
solation le champ dévasté par la grêle et la tempête,
recueillent les tendres bourgeons, les jeunes rameaux
des arbres abattus, les soignent, les cultivent et par-
viennent à en produire de magnifiques ornements
dont la nature se pare avec tendresse et orgueil. Les
plus riches moissons sont celles frappées par la tem-
pête. Les orages humains, les révolutions des em-
pires, sont pour les nations flagellées un diplôme
sacré où l'intelligence grandit, où l'âme se retrempe,
et la couronne du martyr est aussi la palme du
triomphe.

Ainsi, ces esprits éminents, tuteurs de l'humanité,
fondent des maisons d'éducation, y réunissent les
enfants pauvres de la nation — les pauvres sont les
envoyés de Dieu — les élèvent à leurs frais, et forment
ainsi une nouvelle génération digne de leurs glo-
rieux ancêtres. Instruire les pauvres, c'est les con-
soler de tout ce qui leur manque: l'étude est la

ջքաւորութիւնը մխիթարել է, եւ ուսումն է միայն այն հարստութիւնն որ ոչ երբեք կը հատնի: Աղքատաց միաքը լուսաւորելը՝ հարուստներուն ալ լոյս տալ է. եւ բարերար հարուստները կը հասկընան թէ գիտուն աղքատը իրենց հակառակորդ ոտիս չէ, հապա եղբայր ու բարեկամ է, երբեմն ալ իրենցմէ գերազանց հանճարաւոր մարդ է: Եւ ոչ ապաքէն աղքատաց փոշոտ բազմութեանը մէջէն ելեր են մարգարէներ, բանաստեղծներ, կարգ կարգ իմաստասերներ, պատկերահաններ, արձանագործներ եւ այլն: Կեցցեն ուրեմն բարերարք յետնոց՝ որ ճշմարտապէս առաջինք են՝ թէ տառապանաց եւ թէ հանճարի կողմանէ:

Մարդկային բուսարանաց այսպիսի պատուաւոր հիմնադիրներն եղան Հայոց ազգիս մէջ այս դարու սկիզբները Մուրատեանք, Ռաֆայելեանք, Լազարեանք եւ ուրիշներ:

Մենք այսօր Սամուէլի Մուրատայ վարքը կը հանենք, եւ աշխարհաշէն մարդկանց բանգարանն իս շարունակելով՝ յոյս ունինք որ յիսուեն աւելի այնպիսի Հայկազուններով զարդարենք որ իրենց հայրենեացը մեծամեծ աղեկութիւններ ըրած են մօտ տարիներս:

Ծնաւ Սամուէլ Մկրտիչ Մուրատ՝ Փոքր Ասիոյ Եւդոկիա (Թոգար) քաղաքը: Հայրը Շոռոթեցի էր, եւ վաճառականութեան գործերէն ատիպուած էր շատ անգամ երկայն երկայն ճամբորդութիւններ ընելու: Անոր հետ Սամուէլ որդին ալ գնաց Մաճառստան, եւ հոն Փերրվարատին քաղաքը՝ Վենետկոյ Մխիթարեան վարդապետներէն Հ. Կարապետին աշակերտելով՝ իր գեղեցիկ հոգին ազգային դաստիարակութեամբ զարդարեց:

Քանի մը տարի ետքը Վենետիկ գնաց հօրը հետ, եւ սրբոյն Լազարու վանքը տեսնելով՝ հասկըցաւ թէ Մխիթարեանք որչափ կարող են օգնել Հայոց ազգին մտաւորական վերածնութեանը:

Վենետիկէն ճամբայ ելաւ Մկրտիչ Մուրատը Հնդկաստան երթալու. եւ հասակին ծերութենէն ու նեղութեանց շատութենէն հիւանդացաւ ու վախճանեցաւ Սուրաթ քաղաքը. Սամուէլ պատանին ալ հարկադրեցաւ Մատրաս երթալու եւ օգնութիւն խնդրելու իր հօրը մտերիմ բարեկամներուն մէկէն որ շատ ժամանակէ ի վեր հոն էր:

Վրան երկար ատեն ջանցաւ, Վենետկոյ Մխիթարեանցմէ Հ. Պողոս Մեներեան եւ Հ. Նիկողայոս Բուզայեան վարդապետները հասան Մատրաս:

seule richesse inépuisable; éclairer les pauvres, c'est aussi éclairer les riches; les riches bienfaisants apprendront que le pauvre dont l'intelligence est cultivée n'est plus un adversaire, c'est un frère, un ami. Parfois c'est un homme supérieur, un génie. N'est-ce pas des rangs poudreux des pauvres que sont sortis les prophètes, les poètes, les penseurs sous toutes les formes, peintres, sculpteurs, etc.?

Gloire donc et reconnaissance aux bienfaiteurs des derniers, qui sont vraiment les premiers et par les douleurs et par le génie!

Parmi ces honorables fondateurs de pépinières humaines, nous admirons, dans les premières années de notre siècle, les Moorat, les Raphaël, les Lazareff et autres.

Nous donnons aujourd'hui la biographie de Samuel Moorat: nous continuerons notre galerie d'hommes utiles, et nous espérons qu'elle sera ornée de plus de cinquante Arméniens, qui ont rendu à leur pays, dans ces derniers temps, les plus éclatants services.

Samuel Meguerditch (Jean-Baptiste) Moorat naquit à Tokat, dans l'Asie-Mineure. Les affaires commerciales de son père, Arménien de Schorot (dans la Grande-Arménie), l'obligeaient à de fréquents et lointains voyages: le jeune Samuel fut donc emmené en Hongrie. Ce fut là, à Peterwardein, qu'un religieux de l'ordre des mekhitaristes de Venise, le R. P. Garabed, versa dans cette belle âme le bienfait d'une éducation nationale.

Il fut conduit, quelques années plus tard, à Venise, et put se convaincre, en visitant le couvent de St-Lazare, du rôle immense réservé aux mekhitaristes dans la régénération intellectuelle de la nation arménienne.

De Venise s'étant embarqué pour les Indes, M. Moorat père, affaibli par l'âge et par ses longs travaux, mourut à Surate; et le jeune Samuel fut contraint de se rendre à Madras, pour demander appui et protection à un intime ami de son père, fixé depuis longtemps dans les Indes.

Peu de temps après arrivèrent à Madras les pères Paul Méhérian et Nicolas Pusani, mekhitaristes de Venise. Le but de leur voyage était de faire une

իրենց ճամբորդութեան վախճանն էր՝ ստակ ժողովել Հնդկաստանի ազգայիններէն որպէս զի անով աղքատ տղայոց համար դպրոց մը բացուի։ Սամուէլ Մուրատ պատանին շատ հաւնեցաւ այն գեղեցիկ դիտաւորութեանը, որ իրեն ալ փափաքած բանն էր. խօսք տուաւ անոնց որ երբ Աստուած իր գործերուն յաջողութիւն տալ, ունեցած հարստութեան մէկ մասը այն խորհրդոյն գործադրութեանը բանեցընէ։ Լսեց Աստուած Սամուէլի

quête dans les Indes, afin d'en employer le produit à fonder une école destinée à l'éducation des enfants pauvres de la nation arménienne. Le jeune Samuel Moorat sympathisa vivement avec un projet si noble, si conforme à ses propres désirs; il s'engagea, par une promesse formelle, dans le cas où ses affaires prospéreraient, à coopérer à une si belle œuvre par le don d'une partie de sa fortune. La Providence accueillit le vœu du jeune Samuel Moorat, la bénédic-



Սամուէլ Մուրատ, հիմնադիր ազգային վարժարանին որ ի Փարիզ։

փափաքը, եւ այնպէս օրհնեց անոր ձեռք զարկած աշխատութիւններն որ կրցաւ իր վեհանձնական խոստմունքը կատարել։

Խնդիրքը ընդունելի ըլլալով՝ փեսայացաւ Աննա օրիորդին որ Ադա եղուարդ Ռաֆայէլ անունով հարուստ վաճառականին անդրանիկ աղջիկն էր։ Ի՞նչ ատենէն Ադա եղուարդը Անգղիա երբայ ուզելով՝ ճամբան վախճանեցաւ։

Յիսուսըջորս տարեկան հազիւ եղած էր Սամուէլ Մուրատ, այն ազնիւ հոգին, երբ գուշակեց թէ իր պատուաւոր, արդիւնաւոր եւ բաղդաւոր կենաց

tion du ciel favorisa toutes ses entreprises, et il put réaliser sa promesse généreuse.

M. Moorat demanda et obtint la main de M^{lle} Anne, fille aînée de M. Edouard Raphaël, riche négociant arménien de Madras, qui, peu de temps après, parti pour l'Angleterre, mourut pendant la traversée.

A peine âgé de 54 ans, Samuel Moorat, cette âme d'élite, vit approcher le terme de sa vie, de cette vie honorable, laborieuse et fortunée. A ce moment su-

վախճանը մօտենալու վրայ է: Այն հանդիսական ժամանակը, այն գեղեցիկ օրուան իրիկունը — իր ազգասիրական անմոռաց բաղձանքը կատարելու գեղով — կտակը շարադրեց, եւ մէջը յայտնեց իր վերջին կամքը՝ այն բարեպաշտական գործը՝ հիմնելու՝ որով իր անունը մարդկային ազգի բարերարաց կարգը պիտի դրուէր:

Ահաւասիկ այն կտակին վեցերորդ հատուածը.

« Ես իմ հաշուագրքումն մին որբոց աղքատաց
« եւ տնանկաց հաշիւ ունեմ. իմ ստացուածքիցն
« մին հարիւր եւ յիսուն հազար հուն¹ հանեն եւ
« տանեն նոյն հաշիւն. եւ յետ ասացեալ հարիւր
« յիսուն հազար հունն ասացեալ հաշիւն տանե-
« լեն, զոր ինչ որ ասացեալ հաշուումն տալիքս
« գումարի՝ ասացեալ գումարի բոլորն քողմանամ
« Հայոց ազգի որբ եւ աղքատ մանկանց դպրա-
« տան շինութեան համար, որ ըստ խորհրդոյ եւ
« միջնորդութեան Վենետիկի Հայոց միանձանց որ
« մի կողմն Եւրոպիոյ որ աշողակ համարին գե-
« տին գնեն, եւ ասացեալ գետնի եկամուտն քա-
« նի մանկանց տարեկան ծախուցն որ բաւական
« առի, այնքան Հայոց ազգէն որբ եւ աղքատ
« մանկունք ասացեալ դպրատանն ձրիապէս ու-
« սումն եւ լեզուք ուսանեն եւ դառնան իւրեանց
« հայրենիքն:

« Եւ պարտականութիւն ջլինի ասացեալ դպրա-
« տանն ուսանողաց վերայ քահանայ լինելոյ.
« բայց երբ ոմանք իւրեանց ազատ կաման
« յօժարեսցին քահանայութեան՝ լինիցին:

« Եւ երբ ոմանք հարուստ անձինք եւս ազգես
« Հայոց կամեսցին գմանկունս իւրեանց վերոյա-
« սացեալ դպրատան ուսուցանել, կարող ան՝
« զծախսն հատուցանելով. քանզի դիտաւորու-
« րիւն իմ վասն այս դպրատան շինութեան է
« վասն աղքատ մանկանց ուսուցանելոյ, այսինքն
« վասն նոցա որոց հարքն չքաւորք են. վասն
« չկարելոյ նոցա զծախսն դպրատան հատուցա-
« նել՝ զանց առնեն ուսմամբ մանկանց իւրեանց,
« եւ անմեղ մանկունքն այնոքիկ մնան գուրկք ի
« յամենայն ուսմանց եւ գիտութեանց, եւ որոյ
« վասն գրեթէ ըստ մեծի մասին անտէրունջ ազգս
« Հայոց սգեալք են:

« Եւ յուսամ յԱստուած, զի եւ այլք հարուստ
« անձինք յազգես Հայոց՝ յետ ճաշակելոյ գրադ-

prême, à ce soir d'un beau jour, fidèle au vœu patrio-
tique qui l'avait toujours préoccupé, il consigna dans
un testament ses volontés dernières, relativement à
la pieuse fondation qui range son nom parmi ceux
des bienfaiteurs de l'humanité.

Il a dit, donc, dans l'article sixième de son testa-
ment:

« J'ai assigné, dans mes livres de compte, une part
« pour les orphelins et les pauvres.

« On prendra, sur mes biens, cent cinquante mille
« huns¹; on les joindra à cette part, et après que
« les cent cinquante mille huns auront été ajoutés,
« toute la somme qui résultera de cette opération, je
« la lègue pour servir à l'érection d'une école destinée
« aux orphelins et aux pauvres enfants de la nation ar-
« ménienne, afin qu'avec les conseils et par l'inter-
« médiaire des moines arméniens de Venise, soient
« achetées des terres dans telle partie de l'Europe
« que ces moines croiront la plus convenable, et
« qu'avec les revenus de ces terres acquises, soient
« instruits gratuitement dans les sciences et dans les
« langues autant d'enfants pauvres et orphelins de la
« nation arménienne que les revenus des susdits
« biens pourront en entretenir. Ces enfants devront
« ensuite retourner dans leur patrie.

« Les enfants admis dans l'école ne seront pas
« obligés d'embrasser l'état ecclésiastique. Néan-
« moins, si quelqu'un d'entre eux manifestait de sa
« propre volonté la vocation du sacerdoce, son vœu
« pourrait être réalisé.

« Si quelque famille de la nation arménienne vou-
« lait faire élever ses enfants dans la susdite école,
« elle le pourrait moyennant le paiement des dépenses
« nécessaires, parce que le but de cette institution
« est de procurer l'éducation aux pauvres, c'est-à-
« dire aux enfants dont les pères sont sans fortune et
« privés de tout moyen de soutenir la dépense de l'é-
« cole; d'où il résulte que ces pauvres enfants restent
« privés de toute doctrine et de toute science, et que
« par suite l'on trouve généralement ignorante notre
« malheureuse nation arménienne déchue.

« J'ai confiance en Dieu et en ce que les autres
« riches de la nation arménienne suivront mon

¹ Հունը Հնդկաստանի ոսկի մըն է որ 9 ֆրանք ու 32 հարիւրորդ կըլնէ:

¹ Le hun ou pagode-star vaut neuf francs trente-deux cen-
times.

« ցրութիւն ուսման դպրատանն զորս իմով միջ-
 « նորդութեամբ սկսանի, եւ նոքա իմոց շաւղացն
 « հետեւեացեն, եւ այնու կարելի լինիցի սփռել
 « ի մեջ ազգիս, երբ ոչ բոլորովին՝ զոնե ըստ մա-
 « սին, զյոյս գիտութեան եւ իմաստութեան. եւ
 « անտերունջ ազգս զարթնուցու՝ ի քնոյ բմբու-
 « րեան եւ անհոգութեան :

« Եւ վասն կառուցանելոյ զդպրատունն եւ ի
 « գործ դնելոյ զտարեկան եկամուտ գնեցեալ գե-
 « տնոցն, եւ յաղագս տեսակաց ուսման եւ լե-
 « զուաց զորս կամիմ զի ուսանիցին մանկունքն
 « ի յիշեալ դպրատան, եւ վասն որպիսի կարգաւ
 « եւ կանոնիւ առաջացուցանելոյ զդպրատունն
 « եւ որպիսի վարելոյ ընդ նա, զկարծիս իմ յա-
 « տուկ գրեցեալ ներփակեցի ի յայսմ, բողեալ
 « հպատակ ուղղութեան՝ երբ սխալացեալ լինիցիմ՝
 « կտակակատարացն իմոց եւ հարց մխիթա-
 « րեանց, որոց միջնորդութեամբ կամիմ զի կա-
 « ռուցի դպրատունն, զսխալանս կարծեաց եւ
 « կարգաւորութեան իմոյ ուղղել. իսկ երբ կարծիս
 « եւ կարգաւորութիւնն իմ ուղիղ դատեցին, այ-
 « նու ձեռով առաջացեն : Եւ այսքան առ այս : »

Այս խօսքերէս յայտնի կերեւեալ քե վեհանձն
 բարերարը ինչ լաւ ճանցցած է եղեր իր ազգին
 ընդհանուր վիճակը, եւ կըմտածէ եղեր քե դաստի-
 արակութիւնը՝ իբրեւ աղբիւր ամենայն բարեաց՝
 պիտի նորոգէ բարոյապէս իր հայրենակիցները :

Դիտելու արժանի մեկ բանն ալ այս է որ իր
 բարերարութիւնը Հայոց ազգին ամենայն աղքա-
 տացն ու որեցը վրայ կըտարածէ՝ առանց խտրու-
 րիւն ընելու անոնց երկրին եւ կամ ծեսերուն
 տարբերութեանցը : Միայն այս կտորը կըպահանջէ
 որ իր վարժարանը ոչ կղերիկոսարան ըլլայ եւ
 ոչ նորընծայարան :

Անկէ տարի մը վերջը վախճանեցաւ Աղա Սա-
 մուէլ Մուրատ՝ ապրիլի 20ին 1816ին : Բայց իր
 բարեգործութիւնը ամմահ պիտի մնար. եւ նման
 այն խորհրդաւոր եւ սքանչելի ցորենահատին—
 որ մարդուս ոյժն է—որ իր աճեցուն զօրութեամբը
 հարիւրապատիկ պտղաբերութեամբ մինչեւ յան-
 հունս եւ հունձէ հունձ կըշատնայ, Սամուէլի
 Մուրատայ բարեգործութիւնն ալ դարուց ի դարս
 բազմանալով՝ պիտի կերակրէ աղքատաց հոգին,
 եւ գիտութեանց ու առաքինութեանց աղբիւրնե-
 րովը անոնց ծաւալը պիտի անցընէ : Աղա Սա-

« exemple après avoir fait l'expérience des avan-
 « tages qui doivent résulter de la connaissance des
 « sciences enseignées dans cette école créée par l'ef-
 « fet de ma volonté et avec mes ressources; j'espère
 « qu'ils aideront à propager par ce moyen les lu-
 « mières de la science et de la sagesse au sein de
 « notre nation, sinon dans tout son ensemble, au
 « moins dans un grand nombre de ses parties, et que
 « notre malheureuse nation pourra, avec l'aide du
 « temps et par l'emploi de ces moyens, sortir de l'i-
 « gnorance et de l'obscurité où elle est plongée.

« Quant au mode d'érection de l'école et à l'admi-
 « nistration des revenus annuels des biens acquis;
 « quant au genre d'éducation que je désire faire
 « donner aux enfants et quant aux règles et à la mé-
 « thode qui doivent présider aux études suivies dans
 « l'école, j'ai consigné mon opinion dans un écrit
 « particulier annexé au présent testament. Je la sou-
 « mets, en cas d'erreurs, à l'amendement de mes exé-
 « cuteurs testamentaires et des pères mékhitaristes,
 « par les soins desquels je veux que le collège soit
 « érigé : ils corrigeront les erreurs de mon opinion et
 « de mes dispositions, s'il y a lieu, ou ils suivront la
 « méthode que j'ai indiquée s'ils la trouvent juste.
 « Voilà tout ce que j'ai décidé sur ce point. »

On voit déjà par ces paroles que le généreux bien-
 faiteur connaissait profondément l'état général de sa
 nation, et pensait que l'éducation, source de tous les
 autres biens, doit régénérer moralement ses compa-
 triotes.

Il est à observer, en outre, qu'il étend sa bienfai-
 sance à tous les pauvres et orphelins de la nation
 arménienne, sans distinction de pays ni de rites
 religieux. Il insiste seulement sur ce qu'on ne fasse
 point de sa fondation un séminaire ecclésiastique ni
 un noviciat monastique.

Une année plus tard, Samuel Moorat n'existait plus :
 il mourut le 20 avril 1816. Mais son œuvre bienfai-
 sante lui survivait, et semblable à ce grain mystérieux
 et providentiel, au blé, force de l'homme, dont l'œuvre
 végétative est centuplée à l'infini, de récoltes en ré-
 coltes, l'œuvre intellectuelle de Samuel Moorat, re-
 produite d'âge en âge, doit nourrir les âmes des pau-
 vres, les désaltérer aux sources fécondes des sciences
 et des vertus.

L'anniversaire du passage de Samuel à la demeure

մուկիյերկինս փոխադրուած օրուան սուրեղարձը Հայկազն պատանեաց փառաւոր տօներուն մէկն է:

Սակայն այն օրէն որ այս իր ազգին համար նոր եւ մտաւոր ցեղապետութիւն մը հաստատող անձին բարերար դիտաւորութիւնը յայտնուեցաւ, մինչեւ այն օրն որ իր դիտաւորութիւնը սկսաւ ի գործ դրուիլ՝ շատ տարիներ անցան: Ո՛րչափ խօսակցութիւն, ճիշտի աշխատանք, ինչ ճանապարհորդութիւններ հարկ եղաւ ընել:

Սամուէլի Մուրատայ ժառանգները, որ միանգամայն իր կտակակատարքն էին, փութացան հրաւիրելու Վենետիկոյ Մխիթարեան հարց միաբանութիւնն որ այն բարեպաշտական գործոյն համար սահմանեալ հրիտակը առնուն, եւ հօրերնուն կամքը իրենց հետ մեկտեղ օր մը առաջ կատարեն:

Մխիթարեան միաբանութիւնը կարօտ չեղաւ երկար ատեն փնտռելու իր անդամոցը մէջ մէկ անձ մը որ արժանաւոր ըլլայ այն մեծ գործն ինչպէս որ պէտք է ի գլուխ հանելու: Ամենուն աչքն ու ընտրութիւնն ալ մէկէն դարձաւ Վ. Հ. Սարգիս Թեոդորեան վարդապետին վրայ (որ ծնած է Վանայ գաւառին Բաղէշ քաղաքը 1783ին, եւ վանք մտած է 1805ին), որուն քաջասրտութիւնը, հայրենասիրութիւնը, հեռատես սրամտութիւնը, եւ անձնուրաց հասարակասիրութիւնը արդէն քաջածանօթ եւ փորձի անկարօտ էին: Իր առաջարկութեամբը ճամբու ընկեր տրուեցաւ իրեն Վ. Հ. Սուքիաս վարդապետը Սոմալեան (որ յետոյ արքեպիսկոպոս եւ ընդհանրական արքայ եղաւ միաբանութեան). անոր հետ ճամբայ ելան յունիսի 16ին 1817ին, եւ հասան Մատրաս ապրիլի 6ին 1818ին:

Աղա Յովհաննէս Մուրատ, իր հօրը կտակակատարաց մէկը, այն միջոցին Անգղիա գնացած զրտնուեցաւ: Այս դիպումը, եւ ասկէջ ալ աւելի՝ անոր եղբորը՝ Աղա Եղուարդ Մուրատին կտակածի երբաւը րէ Մխիթարեանք միտք ջունին այն հրիտակին մատակարարութիւնը համարատուութեան ու քրննութեան տակ ձգելու, քանի մը տարի արգելք եղաւ ստըկին այն երկու գործակալաց ձեռքը յանձնուելուն, ուստի եւ հարկադրեցան Երոպա դառնալու:

Չորս տարի անցնելէն ետեւ, Մուրատեանց ազգատոհմը խնդրեց որ Հ. Սարգիս վարդապետը նորէն յուղարկուի Հնդկաստան, որպէս զի հրիտակին գործողութիւնը լմբնայ: Ճամբայ ելաւ 1824ին, եւ ինը տարի անընդմիջ եղաւ, աշխատանք, վիշտ կրելէն ու հարիւր օր բանտը կենալէն ետեւ՝ հրիտակը ձեռք ձգեց, միաբանութեան ձեռքը հասուց, դարձաւ Երոպա 1835ին. տեսաւ որ

éternelle est une des fêtes les plus brillantes de la jeunesse arménienne.

Cependant, entre le jour où les généreuses intentions de ce fondateur d'une nouvelle dynastie intellectuelle pour sa nation furent connues, et le jour où ces intentions commencèrent à être réalisées, il s'est écoulé bien des années. Combien de démarches, de travaux, de voyages ont été nécessaires!

Les héritiers de Samuel Moorat, nommés par lui-même ses exécuteurs testamentaires, s'empressèrent d'inviter la Congrégation des pères mékhitaristes de Venise à entrer en possession du legs destiné à la pieuse fondation, et à exécuter ainsi avec leur propre concours et consentement la volonté de leur père.

La Société des mekhitaristes n'a pas eu besoin de chercher longtemps parmi ses membres le personnage digne de remplir le but proposé. Le R. P. Sarkis (Serge) Théodore (né à Bitlis, ville de la province de Van, dans la Grande Arménie, l'an 1783, entré au couvent en 1805), dont le courage, le patriotisme, l'esprit clairvoyant et le dévouement le plus désintéressé avaient déjà été au-dessus de toute épreuve, fut désigné à l'unanimité comme seul capable de conduire à bonne fin la grande entreprise. On lui donna, selon sa proposition, pour compagnon de voyage, le R. P. Sukias Somal (plus tard archevêque et abbé général de la Congrégation); ils partirent pour Madras le 16 juin 1817, et ils y arrivèrent le 6 avril 1818.

M. Jean Moorat, un des exécuteurs testamentaires de son père, venait de partir pour l'Angleterre. Cet événement, et plus encore les soupçons de son frère, M. Edouard Moorat, que la Communauté ne soit pas disposée à soumettre la gestion du legs à aucun contrôle, retarda pendant quelques années l'assentiment de ce dernier à remettre le legs entre les mains des deux procureurs. Ils ont été donc obligés de revenir en Europe.

Au bout de quatre ans, la famille Moorat demanda à la Congrégation d'envoyer aux Indes une seconde fois le R. P. Théodore, pour terminer l'affaire du legs. Il partit en 1824, et après huit ans de peines, de travaux, de souffrances et même d'emprisonnement de cent jours, il obtint le legs, il le transmit à la Congrégation, revint en Europe en 1835, et il trouva l'établissement ouvert depuis trois ans à Padoue, et

վարժարանը երեք տարի է ի վեր բացուել է Փատուա քաղաքին մէջ, եւ ստրկովը երկիրներ գնուել են քաղաքին շրջակայ տեղուանքը. եւ ինքը դրուեցաւ Վերատեսուչ վարժարանին: Արդարութիւնն ալ այնպէս կը պահանջէր, վասն զի մէկը չկար որ կարենար իրեն ջափ նախանձայութիւն եւ հոգ ունենայ այն ստրկին մատակարարութիւնը ամենայն զգուշաւոր խղճմտանքով ընելու, որուն համար ինքը այնչափ քրտինք քափեր էր: Իրաւ է որ վարժարանին յառաջա-

l'argent converti en fonds de terre dans les environs de la ville, et il fut nommé directeur: ce qui n'était que juste et naturel, parce que personne, mieux que lui, ne pouvait porter autant de zèle et d'empressement pour l'administration consciencieuse d'une œuvre qui lui avait coûté tant de peines. Il est vrai que le succès de l'établissement n'a jamais répondu à ses vues impartiales et à ses désirs bien légitimes; cependant le succès ne dépendait guère de sa bonne volonté ni des fréquentes réclamations qu'il adressa



Հ. Սարգիս վարդապետ Թեոդորեան, Վերատեսուչ Մուրատեան Վարժարանին.
(Կենդանագրեայ յամին 1835.)

ղիմութիւնը ոչ երբեք իր անաչառ սկզբանցը եւ օրինաւոր բաղձանացը հանեմատ եղած էր. բայց այն յառաջադիմութիւնը բոլորովին իր ձեռքը չէր ալ նէ՝ ինքը ոչ երբեք դադրէր էր միտքը յայտնելէն եւ մեծաւորաց ամէն տեսակ պարտուպատշաճ բողոքներն ընելէն այնու համարձակութեամբ որ բազմաթիւն անձանց մաքուր խղճմտանքը միշտ կուտայ իրենց:

Սամուէլի Մուրատայ բարեգործութեան պտուղները խիստ խեղճ էին՝ քանի որ այն վարժարանը՝

toujours à qui de droit avec la franchise du plus haut mérite et de la plus pure conscience.

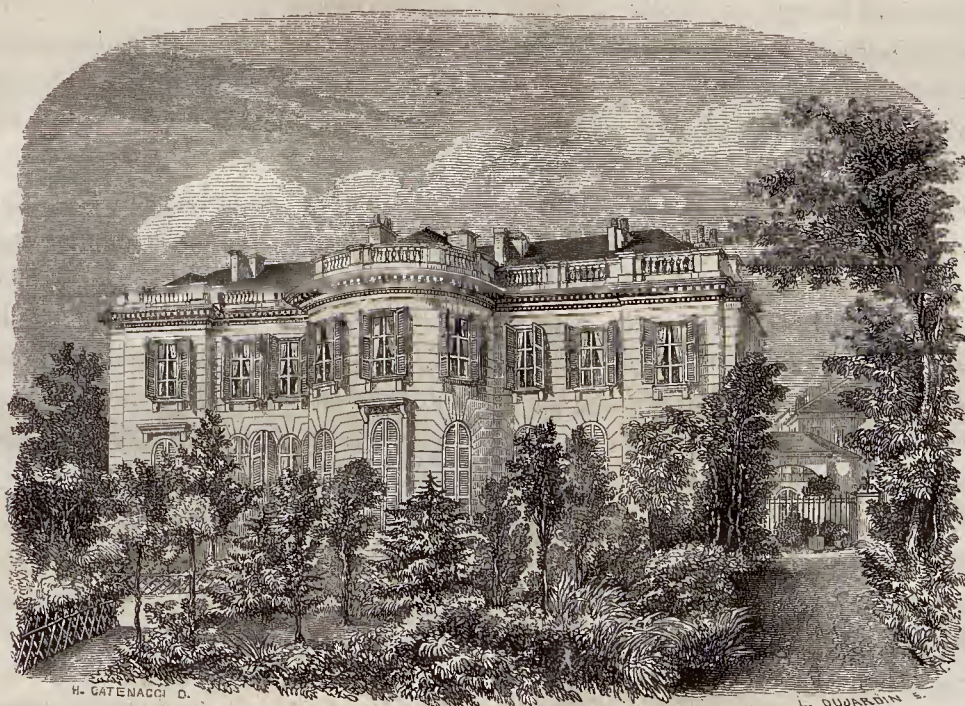
L'œuvre de Samuel Moorat ne donnait pas de résultats satisfaisants tant que le collège, destiné à ré-

որ բոլոր ազգին մէջ եւրոպական ուսմունքն ու կրթութիւնը տարածելու համար եղած էր, վեհանձն բարերարին փափաքանացը համեմատ չէր։ Այս արգելքներուն մէկն այ էր վարժարանին վեհեակոյ գաւառին մէջ գտնուիլը։

Ծանր պարագաներ, եւ ըստ երեւութիւն Մխիթարեանց բաղձանացը ներհակ՝ բայց ազգին շատ օգտակար, Մուրատեան ազգատոհմին այ ցանկալի պարագաներ, ստիպեցին միաբանութիւնն որ վարժարանը ի Փարիզ փոխադրուի։ Ինքն իսկ վերատեսուէր՝ հետը օգնական ունենալով Վ. Հ. Յովհաննէս վարդապետը Սորկուճեան, եկաւ

pandre dans la nation arménienne l'instruction et l'éducation européenne, ne répondait pas au but du généreux bienfaiteur. Un de ces obstacles était la situation du collège dans les provinces vénitiennes.

Des circonstances graves, défavorables en apparence aux vœux des mékhitaristes, mais très-heureuses pour la nation, aussi bien que pour la famille Moorat, forcèrent la Congrégation à transférer le collège à Paris. Le directeur lui-même, accompagné du R. P. Jean Sorguggi, s'y rendit en 1844, et fut autorisé d'y établir le collège sous la haute protection de



ՄՈՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆ Ի ՓԱՐԻԶ.

Collège arménien Moorat, de Paris.

Փարիզ 1844ին, եւ հրաման ընդունեցաւ որ հոս հաստատուի Վարժարանը ընդ հովանաւորութեամբ Օսմանեան Դրան եւ տերութեան Գաղղիոյ։

Մուրատեան Վարժարանը 1846ին բացուեցաւ Փարիզու Սեն-ժերմէն արուարձանին հոյակապ մէկ տանը մէջ որ Նիքոլայի մարքիզէն գնուած էր, եւ սկսաւ ամէն կողմանէ առաջ երթալ. այնպէս որ մէջը կրթուած հայկազն պատանիներն ամէն ժամանակ արժանի եղած են մտադրութեան եւ մեծամեծ գովեստներու քէ այցելուներէն եւ քէ քաղաքական եւ եկեղեցական իշխանաւորներէն։ Աշխարհիս ամէն կողմի Հայերն այ փութացան, մանաւանդ այս վերջի երեք չորս տարիներս, որ իրենց որդիքը մասնակից ընեն այս ազգային եւ

la Sublime Porte et du gouvernement français.

Dès l'année 1846 le collège Moorat, installé dans une magnifique maison du faubourg Saint-Germain, ci-devant hôtel du marquis de Nicolai, commença à prospérer sous tous les rapports, et les jeunes arméniens élevés dans cette nouvelle maison étrangère d'éducation ont mérité constamment l'attention et les éloges de tous les visiteurs et des autorités compétentes. Les Arméniens de tous les pays s'empressèrent de faire participer leurs enfants aux bienfaits de cette éducation nationale et en même temps civilisatrice, et les premières familles arméniennes y ont en-

միանգամայն քաղաքակիրթ դաստիարակութեան բարեացը, եւ Հայոց երեւելի ազգատոհմները սկսան հոս յուղարկել գանոնք, ինչպէս Դեհրանէն Մեղզումեանք, Աղեքսանդրիայէն Արքին-Պէյեանք, Կոստանդնուպոլսէն Տիւզեանք, Տատեանք, Աստուածատրեանք, Քեօջէկեանք, Թեկըրեանք, Հասունեանք, Սեղբոսեանք, Գափամաճեանք, Ապտուլլահեանք, Փեշտըմաճեանք, Փորբուքալեանք եւ ուրիշ շատերը. Զմիւռնիայէն Խումարեանք, Մամուրեանք, Աղաբեկեանք եւ Տեր-Գասպարեանք. Մոլտաւիայէն Պըլըզլեանք, Դրանխօյեանք, Խաչիկեանք, Մսերեանք, եւ ուրիշներ. Արդուինէն Փիլոյեանք, Անկիրիայէն եւ Պրուսայէն Պոյաճեանք եւ այլն եւ այլն :

Գերյարգոյ Հ. Սարգիս Թեոդորեան վարդապետը զօրաւոր օգնական ունեցաւ իրեն բաղձանացը կատարուելուն՝ վարժարանին երկու վերջին Ուսումնապետները, այսինքն Հ. Գաբրիել Այվազովսքի վարդապետը եւ Հ. Ամբրոսիոս վարդապետը Գալֆայեան, եւ միւս վարժապետները : Միշտ սիրելի եւ պատկառելի եղած է աշակերտաց, իբրեւ ճշմարիտ երեսփոխան Սամուէլի Մուրատայ եւ երկրորդ հիմնադիր այս բարեգործութեան. եւ հիմա եօթնասունուիրեք տարեկան է : Այսպիսի բազմադիւն անձանց չորս դին զանազան ցած կիրքեր կը ծրփին ու կայեկոծին շատ անգամ. ինքը միշտ անոնցմէ վեր ցուցնելով ինքզինքը՝ զարմանալի քաջասրտութիւն մը ունեցած է ամէն ատեն, եւ պատուաւոր ու աննշան կերպով պաշտպանած է իր ազգին որը եւ աղքատ տղայոց իրաւունքը :

Յուսանք (արդար մարդը միշտ յուսով պիտի երբայ), յուսանք քե պիտի տեսնէ Սամուէլի Մուրատայ գործը՝ որուն ինքը ճշմարիտ գործակատարն է, անդրդուելի հիման վրայ հաստատուած, եւ պիտի մխրարուի : Այն մխրարութիւնը պիտի համարի իր քառասնամեայ վշտաց, աշխատութեանց, տառապանաց եւ ամէն տեսակ հոգոց եւ խնամոց մի միայն փոխարէն այս աշխարհիս մէջ : Այսպիսի դժնդակ ընթացքի մը ծայրը կը տեսնէ հեռուանց իր նպատակը. եւ ինքը միայն իրաւունք ունի անոր հասնելու եւ հոն քիչ մը հոգի առնելու՝ երբ Աստուած այ կամենայ պարգեւել իրեն քանի մը վայրկեան՝ այն վերջին հանգստենէն առաջ որ մահկանացուաց ամենայն նպատակներէն վեր է :

Արդարութիւնը բնածին է մանկական հասակին : Ոչ երբեք տեսնուած է որ մանկունք անիրաւ դատաստան ընեն : Հայաստանի որդիքը արդէն միացուցեր են Թեոդորեան Վարդապետին անունը

voyé leurs enfants, telles que les Melcoum de Téheran ; les Artin-Bey d'Alexandrie ; les Duz, les Dadian, les Allahverdi, les Keutcheh, les Tinguir, les Hassoun, les Serpos, les Capamagian, les Abdullah, les Pesdimalgi, les Portogalian et beaucoup d'autres de Constantinople ; les Chumarian, les Mamourian, les Aghabékian et les D. Gasparian, de Smyrne ; les Bouïoukly, les Trankoul, les Christi, les Missir et autres de la Moldavie ; les Piloyan d'Artouin, les Boyadjian d'Angora et de Brousse, etc., etc.

Le vénérable P. Sarkis Théodore, aidé puissamment dans ses efforts par les deux derniers préfets des études de la maison, c'est-à-dire par les RR. PP. Gabriel Aïvazovsky et Ambroise Calfa, ainsi que par les autres professeurs, aimé et respecté toujours par les élèves comme le véritable représentant de Samuel Moorat et second fondateur de cette œuvre, est âgé maintenant de soixante-treize ans. Supérieur à toutes les passions qui s'agitent autour de pareils mérites, il a déployé constamment une admirable énergie, pour soutenir honorablement les intérêts des enfants pauvres et orphelins de sa nation.

Il est à espérer (le juste doit toujours espérer) qu'il aura la consolation de voir enfin l'œuvre de Samuel Moorat, dont il est le véritable mandataire, consolidée sur des bases inébranlables. Il doit considérer cette consolation comme l'unique récompense ici-bas, de quarante années de sa vie, consacrées par les peines, les fatigues, les veilles, les soins de toutes les natures et de tous ses instants. Après une carrière si pénible, il entrevoit le but : c'est à lui seul qu'il appartient d'y toucher et de s'y reposer quelques instants si Dieu les lui accorde avant ce suprême repos qui dépasse tous les buts mortels.

L'enfance a la justice innée. On n'a pas d'exemple d'un jugement injuste porté par des enfants. Les enfants de l'Arménie ont uni le nom du R. P. Théodore à celui de Samuel Moorat : de même ils uniront leur

Սամուէլի Մուրատայ անուանը հետ, անոնց յիշատակն ալ պիտի միացընեն եւ անրաժանելի պահեն յաւիտեան: Իրենց սրտին ու մտաց գեղեցիկ կրթութեամբը պիտի ցուցընեն միշտ լուսաւոր երախտագիտութիւն մը, եւ որդիական սիրով ու ինքնաշարժ եռանդով պիտի կրկնեն ամեն ժամանակ իրենց դպրոցական երգոյն ցնծալից յորդակը.

Կեցցէ՛ զրոհիս հայր Մուրատ,
Ի մեր գնացս անարատ.
Փառաց վեհին զուգական
Կեցցէ՛ Թեոդորեան:

mémoire et ne les sépareront jamais. Par les qualités du cœur et de l'esprit, ils prouveront leur gratitude éclairée, et ils continueront à répéter avec l'élan spontané et enthousiaste d'une reconnaissance filiale le refrain de leur joyeux chant collégial:

Vive Moorat, soutien de notre nation!
Suivant tous nos progrès avec affection;
Mandataire fervent du haut rang qu'il honore,
Vive, vive à jamais le Père, Théodore!

Դ. ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

ԴՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՄԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒ.

Պարոն Վիկտոր Լանկլուա երիտասարդ հնախոյզ, բազմամուտ հայերենագետը, մասնաւոր ու բարերադր եռանդով մը ետեւէ եղած է Կիլիկիոյ հայկական հնութեանց, եւ մանաւանդ մեր կիլիկեցի կամ Ռուբինեան բազաւորաց դրամագիտութեանը: Գաղղիոյ տերութեան հրամանովն ու ծախքովը ուսումնական ճանապարհորդութիւն մըն ալ ըրաւ Կիլիկիա 1852 ու 1853 տարիները, իր հմտութիւնը անով աւելի ճոխացուց, եւ հիմանոյն ճանապարհորդութեան ստորագրութիւնը պատրաստելու վրայ է. միանգամայն մասնական տեղեկութիւններ ալ կրնաւ տարակէ հետ զննտէ:

Այս տարի մարտ ամսոյն մեջ ի յոյս ընծայեց « Դրամագիտութիւն Հայոց ի միջին դարու » անունով գրուածքը, որոյ նման Հայկական դրամոց վրայ մանրամասն տեղեկութիւն տուող գիրք դեռ չէր եղած: Պարոն Լանկլուայի աշխատասիրութեան մեկ մեծ կատարելութիւնն ալ այս է որ ըսած խօսքերուն աղբիւրները ցուցընելը զանց ջրներ, եւ իր դատմութեք խոհական եւ լուսաւոր ոճով մը վրայ կը բերէ միշտ տեսածներուն ու յաւանդներուն վրայ: Ասով հեռու կը մնայ ինքը այն օտարազգի ճանապարհորդաց ու հեղինակաց բազմութենէն որ փոքր Ասիոյ եւ Հայաստանի ու Տաճկաստանի վրայ գրուածք մը հանելու ատեն՝ շատ անգամ աջ եւ անհեալ ջեն նայիր, եւ իրենց անհիմն ու

NUMISMATIQUE DE L'ARMÉNIE

AU MOYEN AGE.

M. Victor Langlois, jeune archéologue plein de talent et arméniste distingué, s'occupe, avec une ardeur toute particulière et bien heureuse, des antiquités arméniennes de la Cilicie, et spécialement de la numismatique de nos rois roupéniens. Chargé par le gouvernement français de l'exploration archéologique de la Cilicie, il voyagea dans la Petite-Arménie pendant les années 1852-53; ses actives recherches lui fournirent de nombreux documents précieux pour la science, et, actuellement, tout en publiant des notices particulières, il prépare le rapport de son voyage.

M. V. Langlois vient de publier (au mois de mars) sa *Numismatique de l'Arménie au moyen âge*. Un ouvrage aussi complet et aussi détaillé sur les anciennes monnaies de l'Arménie manquait jusqu'à présent à l'étude numismatique. Le travail de M. V. Langlois se fait remarquer par toutes les qualités qui conviennent aux œuvres d'instruction, par des indications constantes des sources où il a puisé ses renseignements, par des jugements pleins de sagacité sur ce qu'il a vu ou entendu, et par un style toujours clair et facile. Ainsi, il se distingue de toute cette multitude de voyageurs et d'auteurs qui, dans leurs travaux sur l'Asie-Mineure, l'Arménie et la Turquie, ne font guère attention aux détails et débitent devant

անստոյգ կերպով հաւաքած կտորերդուն տեղեկութիւնները իբրեւ իրական եւ անտարակուսելի ճշմարտութիւններ կը հրատարակեն եւրոպայի մէջ :

Պարոն Լանկլուային աշխատասիրութեանը վրայ այս քննութիւնս ըրած է Պ. Լընորման մեծանուն դրամագետը, որ Փարիզու կայսերական գրատան դրամոց քանգարանին վերատեսուէ, եւ Գաղղիոյ Վարժարանին մէջ հնագիտութեան վարժապետ է.

« Ռուբինեան հայ քաղաւորաց դրամոցը վրայ Պ. Վիկտոր Լանկլուային հրատարակած ճաշակը մեծ մտադրութեամբ եւ բարեսէր դիտմամբ քննըւեցաւ յանձնարարական ժողովէն : Փոքր Հայոց քրիստոնէայ քաղաւորներուն դրամները արեւելեան դրամագիտութեան կը վերաբերին՝ անոնց վրայի գրուածքներուն հայերէն ըլլալուն համար. խաչակրաց դրամագիտութեանն ալ կը վերաբերին՝ Ռուբինեանց Կիպրոսի Լուսինեաններուն եւ սուրբ երկրին պատերազմներէն ետեւ Արեւելք հաստատուած ուրիշ արեւմտեան իշխանաց հետ ունեցած բազմաթիւ խնամութեանց ու յարաբերութեանցը պատճառաւ : Պ. Վիկտոր Լանկլուային շնորհակալ պէտք է ըլլանք որ գաղղիացի դրամագետներուն մինչեւ հիմա գանց ըրած աշխատութիւնը ինքն ըրեր է. վասն զի մինչեւ հիմա ծանօթ եղած ամէն յիշատակներն ալ հաւաքեր, եւ անոնցմէ ոմանց նոր նոր յատկութիւններ տուեր է : Պ. Լանկլուային դասաւորութիւնը խելացի եւ լաւ քննութեամբ եղած է. ուստի աշխատութիւնը շատ յարգի է, եւ ամենայն կերպով յոյս կուտայ որ հեղինակը յարատեւութեամբ ու ջանքով շատ օգտակար ծառայութիւն մը պիտի ընէ ասկէց աւելի ընդարձակ եւ աւելի դժուարակնձիւն նիւթի մէջ : »

Պ. Լանկլուային գործոյն վրայ որոշ գաղափար մը տալու համար՝ մէջ բերենք հոս նոյն իսկ իւր յառաջաբանին խօսքերը, որոց մէջ պայծառ կերպով կը տեսնուի հեղինակին համեստութեանը հետ անխոնջ աշխատասիրութիւնը :

« Կոստանդնուպոլիս գտնուած ժամանակս, կըսէ, ուզածիս պէս կըցայ զննել այն հայկական դրամոց հարուստ հաւաքումն որ ըրեր է ազնիւ Պ. Սերովքէ Ալիշանեան գիտուն հայկազն երիտասարդը, որ իր հայրենեաց պատմութեանը վերաբերեալ ամէն տեսակ բաներուն ալ մեծ փափաքանօք ետեւէ կըլլայ, եւ որչափ ուրիշեան դրամոց հաւաքումն որ տեսեր եմ՝ իրենն անոնց մէջ խիստ հարուստներէն մէկն է : Այն պարունը

l'Europe savante comme des vérités positives leurs renseignements mal fondés et coordonnés d'une manière très-superficielle, comme autant de vérités réelles et positives.

Voici le rapport que M. Lenormant, conservateur des médailles de la Bibliothèque impériale et professeur d'archéologie au Collège de France, a fait sur la première édition de l'ouvrage de M. Langlois :

« L'Essai sur les monnaies des rois arméniens de la dynastie de Roupène, par M. Victor Langlois, a été, de la part de la commission, l'objet d'un examen attentif et bienveillant. Les monnaies des rois chrétiens de la Petite-Arménie tiennent à la numismatique orientale par l'idiome dans lequel les légendes y sont conçues, et à la numismatique des croisades par les nombreuses alliances et les rapports étroits qui unirent les princes Roupéniens aux Lusignans de Chypre et aux autres Occidentaux fixés en Orient à la suite des guerres saintes. On doit savoir gré à M. Victor Langlois d'avoir traité un sujet jusqu'ici négligé par les numismatistes français. Il a recueilli avec soin tous les monuments connus jusqu'à ce jour, et a donné à quelques-unes de ces pièces des attributions nouvelles. Le classement de M. Victor Langlois est judicieux et inspiré par une bonne critique. Son travail est très-estimable et fait bien augurer de ce que l'auteur pourra faire avec de la persévérance et du soin, dans un sujet plus vaste et semé de difficultés plus sérieuses. »

Nous ne saurions donner une idée exacte du travail de M. Langlois qu'en reproduisant ici les propres paroles de la préface, dans laquelle on voit clairement, à côté de la modestie de l'auteur, son infatigable génie de recherches :

« Pendant mon séjour à Constantinople, j'ai pu étudier à loisir la riche collection de monnaies arméniennes formée par le tchélebi Séropé Alischan, jeune et savant Arménien, passionné pour tout ce qui se rattache à l'histoire de son pays, et qui possède un des plus riches médaillers de monnaies roupéniennes que j'aie vus. Séropé Alischan a eu l'obligeance de me montrer sa remarquable série de médailles, et m'a autorisé à publier les plus intéressantes, que j'ai com-

ոչ միայն ցուցուց ինծի իր կարգ կարգ գեղեցիկ դրամները, այլ և հաւանեցաւ որ անոնց մէջէն երեւելիները եւ հրատարակեմ, ինչպէս որ անալըրի, եւ կարդացողները յարգը կրնան ճանչնալ:

« Ռուբինեան դրամոց վրայ ուրիշ գրուածք մը ելաւ՝ իմինէս քանի մը ամիս միայն ետքը, անոր մէջ շատ մը դրամներ կամ դրամոց տեսակներ կան որ եւ ճաշակա տպելու ատեն տեղեկութիւն չունէի անոնց. այն գրուածքին հեղինակն է Վ. Հ. Սիպիլեան՝ Վեննայի Մխիթարեան վարդապետը, որ մեծ յաջողութեամբ հետամուտ է հայկական դրամոց գիտութեանը: Իր ստորագրութիւնները բաւական հետաքրքրական ըլլալով, քանի մը տեղեկութիւն ալ անկէջ առի... »

« Միջին դարուն ատենները Կիլիկիոյ մէջ կոխուած հայկական դրամոց ամենէն հարուստ հաւաքմունքներն են Վենետիկոյ Մխիթարեան հարց քանգարանինը, Վեննայի Մխիթարեանց քանգարանինը, Բրուսիոյ քաղաւորին մուսեոնինը, Բրիտանական մուսեոնինը, Փերրպուրկի կայսերական պալատին ու Ստիական ճեմարանին մուսեոններունը, եւ Գաղղիոյ կայսերական գրատան քանգարանինը:

« Այս կարգիս դրամները հաւաքելը ցանկալի բան է. վասն զի անշուշտ պիտի գտնուին շատ մը յիշատակներ որ դեռ դուրս չեն ելած, անոնցմով պակասները պիտի լեցուին, եւ պիտի շտկուին այն սխալներն որ միշտ կրնան պատահիլ այսպիսի նոր աշխատասիրութեան մը սկիզբը, որ լեցուն է մեծամեծ դժուարութիւններով եւ խնդիրներով, եւ կարելի չէ զանոնք լուծել՝ առանց միակերպ ուշադրութեան:

« Ինչպէս որ գործոյս վերնագրէն ալ կերեւնայ, ասոր մէջ ստորագրեր ենք միջին դարու ատենները Հայաստան կոխուած դրամները, այս ինքն Կորիկեան իշխանաց կամ Աղուանից քաղաւորներուն, Ռուբինեան քաղաւորներուն, եւ Գաղղիացի Լուսինեան ցեղին իշխաններուն դրամները: Կարսայ Բագրատունի քաղաւորաց եւ Վասպուրականի Արծրունեաց դրամոցը վրայ խօսք չըրի, վասն զի հաւաքմանց մէջ այս զանազան ցեղերուն դրամներէն չկայ. եւ հաւանական է որ այն քաղաւորներն ու իշխանները դրամ կոխած ալ չըլլան: »

Յառաջաբանէն ետքը Պ. Լանկուա Ներածութիւն մը դրած է, որուն մէջ կրկնաշտապէ, ա, Հայկական դրամոց վրայ եղած գրուածքները. բ, Ընդհանուր տեղեկութիւն մը կուտայ Հայաստանի դրամ-

prises dans mes descriptions, et dont on pourra apprécier la valeur.

« Un travail récent sur les monnaies roupéniennes, et qui a suivi le mien de quelques mois seulement, a fait connaître plusieurs pièces ou variétés dont je n'avais pas eu connaissance lors de l'impression de mon Essai; je veux parler de la Notice du R. P. Sibilian, religieux mékhitariste de Vienne, qui cultive avec succès l'étude de la numismatique arménienne. J'ai emprunté à ses descriptions quelques détails qui ne manquent pas d'intérêt.... »

« Le cabinet des médailles des religieux mékhitaristes de Saint-Lazare, à Venise, celui du couvent arménien de la même règle, à Vienne, le musée royal de Prusse, le British-Museum, le musée de l'Ermitage et l'Institut asiatique de Saint-Petersbourg, enfin, le cabinet des médailles de la Bibliothèque impériale de France, sont les plus riches dépôts renfermant des médailles arméniennes frappées pendant le moyen âge dans la Cilicie.

« Il est important de réunir les pièces qui appartiennent à cette série; car il est certain qu'on devra rencontrer encore des monuments inédits qui combleront des lacunes et serviront à corriger des erreurs toujours possibles au début d'une étude nouvelle, remplie de difficultés notables et de problèmes qu'une attention soutenue peut seule résoudre.

« Ainsi que le porte le titre de cet ouvrage, on trouvera, dans les descriptions qu'il contient, la série des monnaies d'Arménie frappées pendant le moyen âge, c'est-à-dire les médailles des rois Goriguéens ou de l'Albanie arménienne, des thakavours Roupéniens et des princes français de la maison de Lusignan. Si j'ai passé sous silence les dynasties arméniennes Bagratide de Kars et Ardzrounienne du Vasbouragan, c'est qu'il n'existe point de médailles des princes de ces différentes familles dans les collections, et il est même présumable que les dynasties dont je viens de parler n'ont jamais fait frapper de monnaies. »

M. Langlois fait suivre son Avant-Propos d'une Introduction dans laquelle il donne: 1° une bibliographie de la numismatique arménienne; 2° des considérations générales sur les monnaies d'Arménie;

ներուն վրայ. գ, Հայկական դրամոց անուններուն եւ արժեքին վրայ կըլիսի: Յետոյ գեղեցիկ կարգաւ մը հայկական դրամոց ստորագրութիւնը կընէ, Կորիկէի դրամէն մինչեւ վերջին Լեւոն բազաւորինը:

Մեզի կերեւնայ քէ այսպիսի գրուածքի մը հայերէն քարգմանութիւնը շատ օգտակար կընայ ըլլայ մեր ազգային հնութեանց ու պատմութեանը յոյս տալու համար. բայց կըրփափաքինք որ քարգմանիչն ալ հնագետ եւ դրամագետ, միանգամայն Կիլիկեցոց պատմութեան ինչպէս պէտք է նէ հմուտ ըլլայ, որպէս զի ոչ միայն օտարազգի հայերենագիտին քանի մը մանր սխալները շտկէ, այլ եւ ինքն ալ նոր տեղեկութիւններով զարդարէ եւ ճոխացնէ այս պիտանի աշխատութիւնը:

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԻՆՆԵՒՍԱՆԵՐՈՐԴԻ ԴԱՐՈՒՍ:

(Շարադարութիւն:)

Ա.

Ի ձեւակերպութենէ աշխարհին Հայոց որ լին է աղխաղխեալ շարիւք լեռանց բարձանց եւ հոսանօք բազմաթիւ վտակաց, որովք ազգք եւ ժողովուրդք ի բնուստ իմն որոշին յիրերաց, տեսաք իսկ վաղ ուրեմն¹ զպատճառս տրոհելոյ նորին անդստին ի սկզբանէ ի գաւառս գաւառս իշխանութեանց մեծաց եւ փոքունց՝ որք առ հասարակ հնարին քօթափել զլուծ արքունականին զօրութեան: Հայկազեանն միապետութիւն՝ առ ի չգոյէ քաղաքական միաբանութեան ի սահմանադրութիւնս իւր՝ ստեպ ստեպ անկաւ ի յոյզս ներքին շփոթից, խափանեցաւ ի գալոյ յաճումն եւ ի մեծութիւն, եւ տկարացաւ ընդդէմ արտաքնոցն թշնամեաց: Որով եւ վիճակեցաւ նմին ցանգ ընդ ձեռամբ լինել մօտաւորացն ազգաց հօգրաց. քանզի ի հարաւոյ զՍսորեստանեայցն ունէր նախ պետութիւն, եւ ապա զՍրաբացիս. յարեւելից զՊարսս, յարեւմտից զԲիւզանդացոցն կայսերութիւն, ի հիւսիսոյ զԼոմկասայիսն լեռնաբնակս, եւ անդր եւս քան զնոսս զհրոսակս արինախանձ

¹ Տես (գնորին Պ. Տիւրքեայ) Զազգայնոցն երգոց Հայաստանի, ի Հանդիսի երկոցոցն աշխարհաց, 15 ապրիլի 1852:

3° le nom et la valeur des monnaies arméniennes. Ensuite, il donne, dans un bel ordre, la description des monnaies arméniennes, depuis celle de Gorigué jusqu'à celles de notre dernier roi Léon VI.

Nous croyons qu'une traduction arménienne de cet ouvrage pourrait rendre de grands services aux archéologues arméniens, en jetant beaucoup de lumière sur les antiquités et l'histoire de notre pays. Il est à désirer pourtant que le traducteur lui-même soit versé dans les études archéologiques et numismatiques, et qu'il connaisse à fond l'histoire de la Cilicie, afin qu'il puisse non-seulement rectifier quelques inexactitudes de peu d'importance du savant arméniste, mais enrichir même cet utile ouvrage de données précieuses.

LA SOCIÉTÉ ARMÉNIENNE AU XIX^e SIÈCLE.

(Suite.)

I.

La configuration du sol de l'Arménie, sillonné en tous sens par des chaînes de montagnes et par des cours d'eau qui forment entre chaque centre de population comme autant de barrières naturelles, nous a déjà expliqué¹ pourquoi ce pays fut, dès l'origine, morcelé en une foule de principautés plus ou moins considérables, et toutes aspirant à une complète indépendance de l'autorité royale. Ce défaut d'unité dans l'organisation politique de la monarchie arménienne, cause de fréquentes dissensions intestines, arrêta son développement et la laissa faible et sans défense contre les ennemis du dehors. Son sort fut d'être presque toujours la vassale des puissantes nations qui l'entouraient; au sud, elle eut l'empire des Assyriens et plus tard les Arabes, à l'est la Perse, à l'ouest l'empire de Byzance, au nord les montagnards du Caucase, et plus loin ces hordes féroces et belliqueuses que l'antiquité désigna sous le nom générique de Scythes. Après avoir été envahie par les armées d'Alexandre le Grand et avoir vu périr, dans la guerre qu'elle sou-

¹ Voyez les *Chants populaires de l'Arménie*, dans la *Revue* du 15 avril 1852.

ժողովրդոց բազմաց՝ որ հասարակաց անուամբ Սկիւթացիք առ ի նախնեացն կոչեին: Յետ արշաւելոյ զօրացն Ադեքսանդրի մեծի ի Հայս, յորում ժամանակի ի մարտ կաքաւեալ բնակչաց ընդդէմ նմին՝ տեսին զանկումն վերջնոյ բազաւորին իւրեանց Վահեի, ոչ սակաւ ժամանակս զդէմ կայան նոքա եւ Սելեւկեանց որ ջանահնար լինեին ընդ լծով ծառայութեան արկանել զնոսա: Հայաստան աշխարհ՝ յաղքահարեալ ի նոցանէ, բայց երբեք ոչ նուաճեալ ի սպառ, վտարանջեաց ի նոցունց եւ զոգցես յարուցեալ կանգնեցաւ, այլ ապա փոյք ընդ փոյքեմուտ ընդ Պարթեւացն իշխանութեամբ՝ ժառանգութիւն իմն եղեալ կրտսերոյ տոհմին Արշակունեաց. եւ քերես այլում ամենեւին հանդիպէր նա բաղդի, եւ ի կարգս մեծացն ազգաց Արեւելից անցեալ բազմեր՝ երէ վեհագոյնն ի բազաւորս այնր ցեղապետութեան Տիգրան արքայ, պատերազմականաւ միանգամայն եւ քահաքական հանճարով ճոխացեալ, որ եւ զերկիր քաղաւորութեան իւրոյ ամբարձեալ հասոյց ի գերագոյն ինչաստիճան զօրութեան եւ բարգաւաճանաց, չգտանէր խոչ եւ խափան իւրոցն ընթացից զարիագունդ լեզեոնսն հռովմայեցիս՝ զյաղքականս Միհրդատայ աներոյն իւրոյ, եւ ախոյեանս անձինն սպարապետս անուանիս նմանեալս Ղուկուղեայ եւ Պոմպէի:

Ի ժամանակս բազմամեայ եւ մոլեգին մարտից պատերազմաց Պարթեւացն եւ Հռովմայեցւոց, որք եւ նովին զոգցես սաստկութեամբ յերկարեալ ձգեցան ի մեջ յաջորդացն Կոստանդիանոսի եւ Սասանեանց, Հայաստան աշխարհ ասպարեզ եղեւ մաքառմանց որովք ախոյեանքն այնոքիկ մեծագորք ելեւեղս զմիմեամբք առնէին տիրապետել Ասիոյ: Նախ Հռովմայ կացեալ հարկատու, ապա Բիւզանդիոնի եւ Պարսից միանգամայն, եր զի յԱրշակունիս անդր երիցագունի տոհմին խոնարհէր, եւ եր զի զկայսերացն հայցէր հովանաւորութիւն, եւ եր երբեք զի եւ յերկոցունցն զերծանել ջանացեալ բռնակալութենէ, ոտնակոխ լինէր յերկաքանջիւրոցն ահագին պետութեանց, որոց ինքն իսկ սահման անջրպետութեան կայր ի միջի: Իսկ իբրեւ բոլորովմբ ընդ Սասանեանցն իշխանութեամբ անկաւ ի սկիզբն հինգերորդի դարուն, նոքա ոչ ինչ յապաղեցին բառնալ անտի եւ զհետս անգամ ինքնօրէն ազատութեան. եւ Արտաշիր արքայ՝ յիւրոցն իսկ ատեցեալ սակս գնացիցն անկարգութեան՝ ամբաստանեցաւ առ Վռամ Ե արքայ Պարսից ի նախարարացն Հայոց, եւ նորին հրամանաւն արկաւ ի կայանս բանալի ի

tint pour les repousser, le dernier de ses souverains, Vahé, elle résista encore pendant quelque temps aux efforts que firent les Séleucides pour l'asservir.

Vaincue par eux, mais jamais soumise entièrement, elle s'affranchit de leur joug et sembla se relever, en passant bientôt après sous la domination des Parthes, en devenant l'apanage de la branche cadette des Arsacides; et peut-être que ses destinées eussent été tout autres, qu'il lui eût été donné de prendre rang définitivement parmi les grandes nations de l'Orient, si le plus illustre des souverains de cette dynastie, Tigraane, prince remarquable par ses talents militaires et politiques, et qui avait élevé son royaume à un haut degré de puissance et de prospérité, n'eût enfin rencontré sur son chemin les vaillantes légions romaines qui avaient triomphé de Mithridate, son beau-père, et pour adversaires des capitaines tels que Lucullus et Pompée.

Dans la lutte longue et acharnée que se livrèrent les Parthes et les Romains, et qui se continua non moins vive entre les successeurs de Constantin et les Sassanides, l'Arménie fut le champ de bataille où ces puissants rivaux venaient se disputer la domination de l'Asie. Tributaire de Rome, puis de Byzance et en même temps de la Perse, inclinant tantôt vers les Arsacides de la branche aînée, tantôt recherchant la protection des Césars, quelquefois essayant de revendiquer sa liberté contre cette double oppression, elle se trouva écrasée entre les deux formidables États auxquels elle servait de limites. Lorsqu'elle resta entièrement au pouvoir des Sassanides, vers le commencement du v^e siècle, ils ne tardèrent pas à y détruire les derniers vestiges d'indépendance; le roi Ardaschir, que ses excès avaient rendu odieux à ses sujets, accusé auprès du souverain de la Perse, Bahram V, par les satrapes arméniens, fut enfermé par ordre de ce prince dans une forteresse de la Susiane, destinée aux prisonniers d'État, où il mourut (428). L'Arménie ne fut plus dès lors qu'une province du vaste empire des Sassanides. Deux siècles s'écoulèrent pendant lesquels ils la firent administrer par des

դղեկի ուրեք ի Խուժաստան, ուր եւ մեռաւ իսկ (428). եւ յայնմհետէ Հայաստան աշխարհի՝ մի ի գաւառաց եղեւ յայնաժառաղ պետութեանն Սասանեանց, եւ ընդ դարս երկուս մարգպանք կայան գտեսչութիւն իրաց աշխարհին՝ պարսիկք գոյով յազգէ եւ կամ ի նոցունց իսկ ի Հայոց ընտրեալք՝ ըստ խստութեան եւ կամ ըստ խաղաղասէր բարուց արքայիցն Պարսից: Քրիստոսականն կրօն գոր ի Կեսարիոյ ընկալան Հայք, եւ տենչ նոցին եւ փոյք ի վարժս եւ ի կարգս Հեյլենացոց, եւս եւ հռովմեական օրինացն մուտ գտանել ի Հայս¹, ցանգ գնոսա կասկածելիս առնէին յաջս տերանցն նորոց, որք եւ մեծապէս ջանահնար լինէին հեռացուցանել գնոսին ի Բիւզանդիոնէ: Անտի եւ կայսերք Յունաց՝ որոց զիղջ էր յարածամ ընդ ելանել երկրին Հայոց ի ներքուստ ձեռին իւրեանց, գուն գործէին լինքեանս յանկուցանել զՀայս, եւ մեծաւ խնամով նպաստ լինել փութային ամենայն խլրտմանց նոցա ի վտարանջութիւն առ իւրեանց անձանցն իսկ օգուտ: Յայնժամ ապա եւ Սասանեանք խափանել մտաբերեցին զպետս եւ զվարժս հեյլէն դպրութեան յաշխարհին Հայոց. խնդիր արարեալ այրեցին զամենայն գրեանն դրոշմեալ ի յոյն լեզու, եւ բռնացեալ յարուցին հալածանս սաստիկս ի ջնջել բառնալ գրքիստոնէութիւն, եւ փոխանակ հաստատել զՊարսիցն կրօնս, այս ինքն եւ զպաշտօն կրակի: Ոչ եւս հանդուրժեալ ազգին բռնութեանն եղելոյ ի վերայ հաւատոցն իւրոց եւ իմաստիցն ցանկալեաց, յոտն եկաց եւ կանգնեցաւ իբրեւ զայր մի ի ձայն բարբառոյ եպիսկոպոսացն իւրոց եւ քահանայից, եւ առաջնորդ ունելով զքաջ նահատակն զՎարդան՝ արիացաւ ի մարտ կքրել ընդդէմ բանակաց արքայից արքային: Այլ յանհաւասար մրցման անդ ուր ուրեմն պարտեցան Հայք, բայց եւ անարկու եղեն թշնամեաց, եւ ընդ պայմանս հաշտութեանն զազատութիւն խղճի եւ զանդորրաւետ վարժս դպրութեան միանգամայն բերին ի ձեռս:

Իսկ յորժամ Արարացիք յեռանդն կրօնից եւ աշխարհակալութեան վառեալք խրախուսանօքն Մահմետի ելին յանապատէ անտի իւրեանց, եւ յարձակեալ ի վերայ Յունաց աշխարհին՝ հատին ի նոցանէ գերկոսին գաւառսն ընտրեալագոյնս՝ զԱսորիս եւ զԵգիպտոս, Սասանեանցն բազաւորութիւն յանդիսանութեան էր եւ յաղմուկս շփո-

gouverneurs (*marzbans*), Perses d'origine ou choisis parmi les Arméniens eux-mêmes, suivant la politique de rigueur ou de pacification que ces princes croyaient devoir adopter. Le christianisme, que les Arméniens avaient reçu de Césarée, le goût qu'il leur avait inspiré pour la littérature et la civilisation grecques, l'introduction parmi eux de la législation romaine¹, tenaient sans cesse en éveil les soupçons de leurs nouveaux maîtres, jaloux de les éloigner de tout rapport avec Byzance. D'un autre côté, les empereurs, qui ne cessaient de regretter la possession de l'Arménie, favorisaient de tout leur pouvoir ces tendances et se montraient empressés à soutenir toutes les tentatives de révolte dont ils espéraient profiter. C'est alors que les Sassanides entreprirent de proscrire l'usage et l'étude de la langue grecque en Arménie, firent rechercher et brûler tous les livres écrits en cette langue, et recoururent à la violence et à la persécution pour y détruire le christianisme et le remplacer par la religion de la Perse, le culte du feu. Atteinte dans sa foi et ses affections les plus chères, la nation se leva comme un seul homme à la voix de ses évêques et de ses prêtres, et sous la conduite d'un héros, Vartan, essaya de tenir tête aux armées du grand roi. Dans cette lutte inégale, les Arméniens finirent par être accablés, mais après avoir su se rendre redoutables, et avoir obtenu une capitulation qui leur assurait la liberté de conscience et de leurs goûts littéraires.

Lorsque les Arabes, entraînés par cet esprit d'enthousiasme religieux et guerrier que Mahomet avait su leur inspirer, sortirent de leurs déserts pour se précipiter sur l'empire grec, et lui enlevèrent deux de ses plus belles provinces, la Syrie et l'Égypte, la monarchie des Sassanides était livrée à l'anarchie et au désordre; elle ne tarda pas à succomber sous

¹ Հրովարտակ Յուստինիանոսի, ի Նոր Մահմանս, Մահմ. Իս., « Յաղագս Հայոց, զի եւ նոքա օրինօք Հռովմայեցոցն վարեցին յամենայնի: »

¹ Edit de Justinien, dans les *Novellæ Constitutiones*, novell. xxi, « De Armeniis, ut et illi per omnia leges Romanorum sequantur. »

քից . եւ վաղ ընդ փոյր նկուն եղեւ առաջի յաղթական զինուցն Արաբացոց : Ընդ աշխարհին Պարսից անկաւ եւ Հայաստան ընդ ձեռամբ ամիրապետացն, որ ոստիկանս կարգեցին անդանոր մեծաւ իշխանութեամբ ճոխացեալս : Վկայեն առ հասարակ պատմագիրք ժամանակացն այնոցիկ զի ոչ էր քիւ եւ չափ յափշտակութեանց ոստիկանացն եւ անգրութեանց նոցա ի վերայ նախարարացն Հայոց, զորս ի մահ կամ յուրացութիւն դատապարտ առնէին, եւ կամ ի Բաղտատ խաղացուցեալ՝ ի բանտս աշխարհին գրաւէին ի կենաց : Բազում անգամ փորձ փորձեցին բնակիչք տեղեաց տեղեաց վտարանշել ի հազարացոց անտի տտելեաց իւրեանց, եւ լեռնականքն Տորոսի անկեալ ի վերայ զօրաց եւ զօրավարացն Արաբացոց՝ ի սուր սուսերի կոտորեցին զնոսա . սակայն այսօրինակ խլրտմունք հուպ ընդ հուպ ցածնուին եւ ոչ էր հնար զդեմ ունել բազմամբոխ զօրաց ամիրապետացն :

Մի ի տոհմից անտի նախարարութեանց՝ տէր ստացուածոց բազմաց ի սահմանս մեծին Հայոց, որ եւ յաղագս իւրոյ վաղնջուց ազնուութեանն եւ գործոց քաջութեան պատուական էր յաջս ամենեցուն, զԲագրատունեացն տոհմէ ասեմ, առ ժամանակօք Արաբացոցն պետութեան եւս՝ որպէս երբեմն մինչ ընդ Պարսիցն ձեռամբ էին Հայք՝ կալաւ զսանձ տեսչութեան իրաց աշխարհին : Եւ մի ոմն ի սերնդոց այնր տոհմի քաջն Աշոտ՝ զամս քսան եւ հինգ դեկավարեաց զՀայս այնքանեաւ ճարտարութեամբ եւ իմաստութեամբ, եւ այնչափ հաճոյ եղեւ յաջս Արաբացոց, զի ամիրապետն Միւրեկիքքիլ ետ նմա զարքունականն պատիւ, եւ զմի ոմն ի պաշտօնեից դրանն իւրոյ առաքեալ՝ բազ եղ ի գլուխ նորա : Այլ եւ կայսրն Վասիլ ծանեաւ զնա իբրեւ զբազաւոր աշխարհին Հայոց . եւ եղեւ Աշոտ ցեղապետ քազաւորացն Բագրատունեաց որ զմիմեանս փոխանակեցին իննեքին բոլով ընդ ամս իբր երկերիւր (885-1079) ¹ :

Վերականգնեալն այն քազաւորութիւն ստուեր իմն էր Արշակունեացն առաջնոց քազաւորու-

les coups de leurs armes victorieuses. Comme la Perse, l'Arménie passa sous la domination des khalifes, qui en confièrent le gouvernement à des préfets (*osdigans*) investis d'une souveraine autorité. Suivant le témoignage unanime des historiens contemporains, ces officiers signalèrent leur administration par des exactions sans nombre, par leurs rigueurs envers les chefs arméniens, qu'ils condamnaient à l'abjuration ou à la mort, ou qu'ils envoyaient gémir dans les cachots de Bagdad. Les populations, auxquelles la domination musulmane était odieuse, essayèrent plus d'une fois de se soulever : les troupes arabes, surprises avec le général qui les commandait par les montagnards du Taurus, furent massacrées ; mais ces mouvements étaient aussitôt comprimés, la résistance était impossible contre les puissantes armées des khalifes.

Une des familles satrapales qui possédait dans la haute Arménie de vastes domaines, et qui, à cause de son ancienneté et pour prix des services qu'elle avait rendus au pays, jouissait d'une haute considération et d'un grand crédit, la famille des Bagratides, chargée à différentes reprises, du temps des Perses, de la direction des affaires publiques, continua sous les Arabes les mêmes fonctions. Un des membres de cette famille, Aschod, gouverna pendant vingt-cinq ans l'Arménie avec tant d'habileté et de sagesse, et sut si bien se concilier l'estime et les bonnes grâces des Arabes, que le khalife Motewakkel lui décerna les honneurs de la royauté et envoya un des grands officiers de sa cour pour lui poser la couronne sur la tête. L'empereur Basile le reconnut aussi comme roi de l'Arménie. Aschod fut la tige de la dynastie des Bagratides, dont les souverains se succédèrent, au nombre de neuf, pendant un intervalle de près de deux cents ans (885-1079) ¹.

Mais cette royauté restaurée ne fut plus que l'ombre de ce qu'elle avait été dans les temps anciens,

¹ Մի ի ցեղից տոհմին Բագրատունեաց քազաւորեաց ի Վիրսեւ Սպիւսագս ի տասներորդի դարուն, եւ անտի ահա սերեալ գայ Բագրատիոն կամ Պակրաթիոնն անուանեալ ազգատոհմ ի Ռուսիա : Վաղ ուրեմն առ ժամանակօքն Վաղարշակայ, որ քազաւորեաց յամին 117 նախ քան զԲիւստոս, եւ գլուխ Արշակունեացն եկաց ի Հայս, Բագրատունեացն նախարարութիւն մի էր ի մեծաց նախարարութեանց աշխարհին : Մովսէս Խորենացի պատմագիր հինգերորդի դարուն, որ ի մատենին իւրում ի շարի հարեալ քննաբանէ զճազումն միոյ միոյ ի նախարարութեանց անտի,

¹ De la branche des Bagratides, qui régna en Géorgie et en Abkhazie à partir du x^e siècle de notre ère, descend la famille Bagration, en Russie. Déjà au temps de Valarsace, premier souverain de la dynastie des Arsacides d'Arménie, lequel monta sur le trône l'an 117 avant Jésus-Christ, les Bagratides formaient une des satrapies les plus considérables de ce pays. Moïse de Khoren, historien du v^e siècle, qui a consigné et discuté dans son livre sur les origines de ces satrapies, nous apprend que celle des Bagratides remontait par

քեան, առ որովք հայաստան աշխարհ զնոյն ուներ ընդարձակութիւն զոր ունի զարդիւս Գաղղիա. եւ Բագրատունեացն տիրապետութիւն ոչ աւելի ինչ երկիր ուներ քան զԱրարատեանն անուանեալ նահանգ: Եւ թեպէտ այն քաղաւորք ըստ հաճոյս ամիրապետացն եւեթ հաստատուն կային յարող իւրեանց ընդ խնամակալութեամբ պաշտօնեից զրանն Բաղտատու, հանդերձ պարտեօք ժողովելոյ ինքնին գհարկսն սահմանեալս յԱրաբացոց անտի, սակայն քաջ գիտացին պարգեւել աշխարհին իւրեանց զամս ինչ խաղաղաւետ անդորրութեան եւ բարգաւաճանաց: Եւ արող քաղաւորութեան նոցին Անի, որ առ Ախուրեան գետովն կայ ի Շիրակայ գաւառին, աւերակօքն իւրովք յայտ առնէ զվաղեմին իւր ընդարձակութիւն եւ զփառս:

ԵԳ. ՏԻԽՆՈՐԻԷ:

(Մնացումն յառաջիկայս:)

sous les premiers Arsacides, lorsque le territoire arménien égalait en étendue celui de la France actuelle. L'autorité des Bagratides était restreinte à une portion de ce territoire, circonscrite dans la province d'Ararad. Tout en n'occupant le trône que sous le bon plaisir des khalifes et la haute surveillance des agents de la cour de Bagdad, et avec l'obligation de percevoir, sous leur propre responsabilité, le tribut imposé par les Arabes, ils surent néanmoins donner quelques années de paix et de tranquillité à leur pays et le rendre florissant. Leur capitale, Ani, située sur les bords du fleuve Akhourian, l'Arpa-Tchaï actuel, dans le district de Schirag, a laissé des ruines qui attestent l'étendue de cette ville et son antique splendeur.

ED. DULAURIER.

(La suite au prochain numéro.)

Ե. ՓԱՐԻԶԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ.

ՃԱՆԱԳԱՐՀՈՐԳՈՒԹԻՒՆ ՎԵՋՈՓԱՌ ԿԱՅՍԵՐ ԵՒ ԿԱՅՍՐՈՒՀԻՈՅՆ ԳԱՂՂԻՍՏԻՈՑ ՅԱՆԳՂԻՍ:

Ապրիլ ամսոյն մէջ հանդիպած մեծամեծ դէպքերն աչքե անցընելու ատեն, սոսկալով ու սարսափելով մը կընայինք մէյմը Սերաստուպօլսոյ վրայ՝ ուր բիւրաւոր մարդիկ կատաղաբար կը շանքահարեն մեկգմէկ, եւ մէյմը Պրուսայի վրայ՝ որ անաւոր սասանութեամբ հիմնայատակ կը կործանի, ու մեր Դուին եւ Անի քաղաքաց ցաւալի յիշատակները կը ձգէ մտքերնիս...

Բայց նոյն օրերը ամբողջ շաբաթ մը ժամանակ անպատմելի ցնծութիւններ կը լլան Սնգղիոյ մէջ՝ Գաղղիոյ կայսեր եւ կայսրուհւոյն Լոնտրա երթալովք: Այս նշանաւոր ճանապարհորդութեան համառօտ ստորագրութիւնն ընենք այս անգամ:

Խորք նորէն կը դառնանք մեր արեւելեան խեղճութեանցը նայելու, ինչպէս մագնիսը որ անդադար ալ շարժես՝ միշտ կը դառնայ դէպ ի հիւսիս:

Ապրիլի 15ին կիրակի օրը կայսրն ու կայսրուհին ելան իրենց պալատէն շատ մը կառքերով, ու կայսերական հարիւր պահանորդաց գեղեցիկ զնդին առաջնորդութեամբը զնացին երկարուղւոյն կայարանը: Փարիզէն մինչեւ ծովեզերեալ Դալի քաղաքը եօթը ժամուան մէջ հասան, եւ ճամբուն վրայ ամեն տեղ իրենց վեհափառութեանը համեմատ պատիւ եւ մեծարանք ընդունեցան քաղաքապետներէն, ամեն կարգի պաշտօնատէրներէն եւ տեղացի ժողովուրդներէն: Բայց հա-

աւանդէ զի Բագրատունեացն տոնմ հաւաստի սերնդեամբ ելեալ հասանէ մինչեւ ի Շամբատ ի գերելոց անտի Հրէից զորս մեծն Նաբուգոդոնոսոր խաղացոյց յերուսաղեմէ յետ առման նորին եւ կործանման: Շամբատայ յագատութիւն եկեալ ի շնորհս երեսաց Հրաչի Հայոց քաղաւորի՝ մեծարեցաւ ի նմանէ յոյժ յոյժ եւ եկաց մնաց առ նմին: Վասն որոյ յերաւի է զԲագրատիոնեանցն ազգատոնմ համարել իբրեւ զմի ի բուն ի հնոց անտի ազգատոնմից Երուսալայ՝ որոց հաւաստեալ ծանօթ իցէ ծագումն եւ սերունդ ի պատմական աւանդից:

une filiation certaine, *havasdi*, jusqu'à Schampat, l'un des captifs que Nabuchodonosor le Grand emmena de Jérusalem lorsqu'il prit et saccagea cette ville. Schampat, rendu à la liberté par la bienveillante intervention de Hrachia, roi d'Arménie, fut magnifiquement traité par ce prince, et s'établit auprès de lui. La famille Bagration peut être regardée aujourd'hui comme une des plus anciennes de l'Europe, parmi celles dont la descendance est historiquement prouvée.

դեսներուն փառաւորները ծովուն դիմացի կողմը պատրաստուած էին, այս ինքն Անգղիա :

Անգղիոյ ծովակալութիւնը Տուվրէն յուղարկեց Քայէ հոյակապ շոգենաւ մը ընդ առաջ օգոստոսական հիւրերուն : Երկուշաբթի առաւօտ կայսեր ու կայսրուհոյն նաւերը Քայէին ցամաքէն բաժնւելուն պէս՝ նաւահանգստին մէջ կեցող բոլոր պատերազմական նաւերն ալ քնդանօթներ արձրկեցին, եւ ծովեզերքը դիզուած անհամար ժողովուրդը « Կեցցէ կայսր, կեցցէ կայսրուհին » աղաղակելով՝ երբաւք բարովի ողջոյնը տուին :

Տուվր հասածներուն պէս՝ Անգղիացւոց անքիւ բազմութիւնը նուագարանաց հանդիսով եւ կեցցեներով ընդունեցան զիրենք : Անգղիոյ թագուհոյն ամուսին Ալպերք իշխանը որ թագուհոյն կողմանէ ընդ առաջ գնացեր էր վեհափառ հիւրերուն, ամենէն առաջ մօտեցաւ անոնց ու բարեւեց : Մէկէն ի մէկ քնդանօթներ նետուեցան երկու կողմէն, նուագարանները հնչեցին. կայսրը ներկայացուց զկայսրուհին Ալպերք իշխանին, ու ելան ցամաքը. հոն շարուած զօրքերն իրենց զինուորական բարեւները տուին, եւ ուրիշ սովորական արարողութիւններէն ետեւ՝ կայսրն ու կայսրուհին իրենց համար հոյակապ զարդարանքներով զարդարուած պալատ մը իջեւանեցան :

Հոն քիչ մը հանգչեցին ու քաղաքին մեծամեծաց այցելութիւնն ընդունելէն ետեւ, մտան երկաթուղին՝ Ալպերք իշխանին եւ իրենց պալատականներուն հետ, եւ ճամբայ ելան դէպ ի Լոնտրա : Բոլոր ճամբուն վրայ անակնկալ պատիւներ, կամարներ, ծաղիկ պսակներ եւ ամէն տեսակ ուրախութեան եւ ցնծութեան նշաններ պատրաստեր էին Անգղիացիք :

Լոնտրայի երկաթուղոյն կայարանը վեց հաս թագաւորական բաց ու զեղեցիկ կառքեր շարուած կեցեր էին. անոնց առաջնոյն մէջ մտաւ Ալպերք իշխանը, հոն հրամցուց կայսրն ու կայսրուհին, եւ ինքն առջեւին նստաւ. միւսերուն մէջ ալ կայսերական պալատին տիկնայքն ու մեծամեծները : Մէկ միլիոն ժողովրդէն աւելի ժողովուած դիզուած էր հոն եւ ծովանման քաղաքին փողոցները. անոնց մէջէն անցաւ փառաւորապէս այն կայսերական թափօրը, մինչդեռ երկու կողմէն ամենքը մէկ բերան կաղաղակէին « Կեցցէ կայսր, կեցցէ կայսրուհին, Բարձր եւ գալուստ ձեր : »

Անգղիոյ թագուհին կըսպասէր իր ամարանոցի պալատը՝ որ Ուինսըր ըսուած փոքրիկ քաղաքին մէջ է : Երեք հազարէն աւելի մեծամեծներ ու հարուստներ քաղաքին դուռը կեցած՝ ընդունե-

ցան իրենց վեհափառ հիւրերը իրիկուան ժամը եօթնին : Թագուհին իր պալատականներովը անոնց առջեւն ելաւ մեծ դահլձին մէջ, կայսեր բեւր մտաւ, կայսրուհին ալ Ալպերք իշխանին բեւր, եւ գնացին թագաւորական արոտին դահլձը : Հոն թագուհոյն ընտանիքը եւ զակրները կայսեր եւ կայսրուհոյն ներկայացան, յետոյ պալատական մեծամեծները՝ երկու կողմէն. եւ այն իրիկունը մեծածախ կոջունք ու հարկիք ըրաւ թագուհին իր հիւրերուն :

Երեքշաբթի օրը զօրահանդէս եղաւ Ուինսըրի պարտիզին մէջ, եւ քաղաքին մեծամեծները կայսեր ներկայացան : Իսկ չորեքշաբթի օրը թագուհին շքեղ հանդիսով Ջանկապանի ասպետութեան կարգը տուաւ կայսեր, որ Անգղիոյ ասպետութեանց մէջ ամենէն հինն ու պատուաւորը կըսեալի. ասպետները քսանհինգ հոգի են, եւ անոնց գլուխը Անգղիոյ թագուհին է : Այն իրիկուան հարկիքին մեծութիւնը՝ հարստութիւնը եւ փառաւորութիւնը անպատմելի բան էր կըսեն լրագիրները :

Հինգշաբթի օրը հրաւիրեցան կայսրն ու կայսրուհին Լոնտրայի Քաղաքամէջը (City), ուր օրերով առաջ մեծամեծ պատրաստութիւններ եղած էին : Հոն քաղաքապետին ըրած բարեմաղթութեանցը զեղեցիկ պատասխան մը տուաւ կայսրը անգղիարէն, յորում աւելի նշանաւոր էին այս վերջի խօսքերը.

« Շնորհակալ եմ ձեզի բէ իմ կողմանէս եւ քե
« կայսրուհոյս կողմէն՝ այս եռանդուն եւ ան-
« կեղծ ընդունելութեան համար որ ըրիք ձեզի :
« Գաղղիա դառնալով՝ ոչ երբեք պիտի մոռնանք
« այս Անգղիոյ ցուցուցած հոյակապ տեսարանը,
« ուր առաքինութիւնը թագաւորած՝ երկրին բա-
« րերազոյութիւնը կըկառավարէ այնպիսի ազա-
« տութեան մը իշխանութեան տակը որ իր մե-
« ծութեանը ամենեւին վտանգ չիբերեր : »

Եւ անքիւ բազմութիւնը անդադար ծափահարութեամբ ու բարձրաձայն կեցցեներով օղը լեցուցին : Փողոցներուն մէջ զրբէ ամէն տուն զարդարուած էր Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ դրօշներովը. ամէն տեղ ոսկի գրով գրուած էին կայսեր ու կայսրուհոյն անունները, ամէն տեղ դրուած էին անոնց ծաղկապսակ կենդանագիրները : Իրիկունը Պրքինէմի պալատը ճաշեցին. անկեց ետքը թագուհին առաւ իր վեհափառ հիւրերը քեատրոն տարաւ, որ կարգէ դուրս փառաւորութեամբ զարդարուած էր, եւ վարագոյրը բացուելուն պէս՝ Անգղիոյ եւ Գաղղիոյ ազգային երգերը երգուեցան

սքանչելի նուագարաններով ու քաղցրաձայն երգիչներու ձայնով:

Ուրբաթ օր, կայսրը, կայսրուհին, բագունին եւ Ալպերք իշխանը բաց կառքի մը մեջ նստած՝ զնացին Սիտերմ անունով գեղին մեջի Բիւրեղեայ Պալատ ընտած հոյակապ տեսարանը տեսնելու: Հոն այ շատ զուարճանալին ու իրենց աս-

տիճանին արժանաւոր մեծարանքներ ընդունելէն ետեւ, երկրորդ օրը դարձան Գաղղիա, եւ ապրիլի 22ին կիրակի օրը իրիկուան դէմ մտան Փարիզ:

Ո՛րջափ գեղեցիկ բան եւ ճրջափ օգտակար բաղդ է խաղաղասէր ու բարեկիրք ազգաց համար՝ իրենց քաղապսակ գլխաւորներուն այսպէս



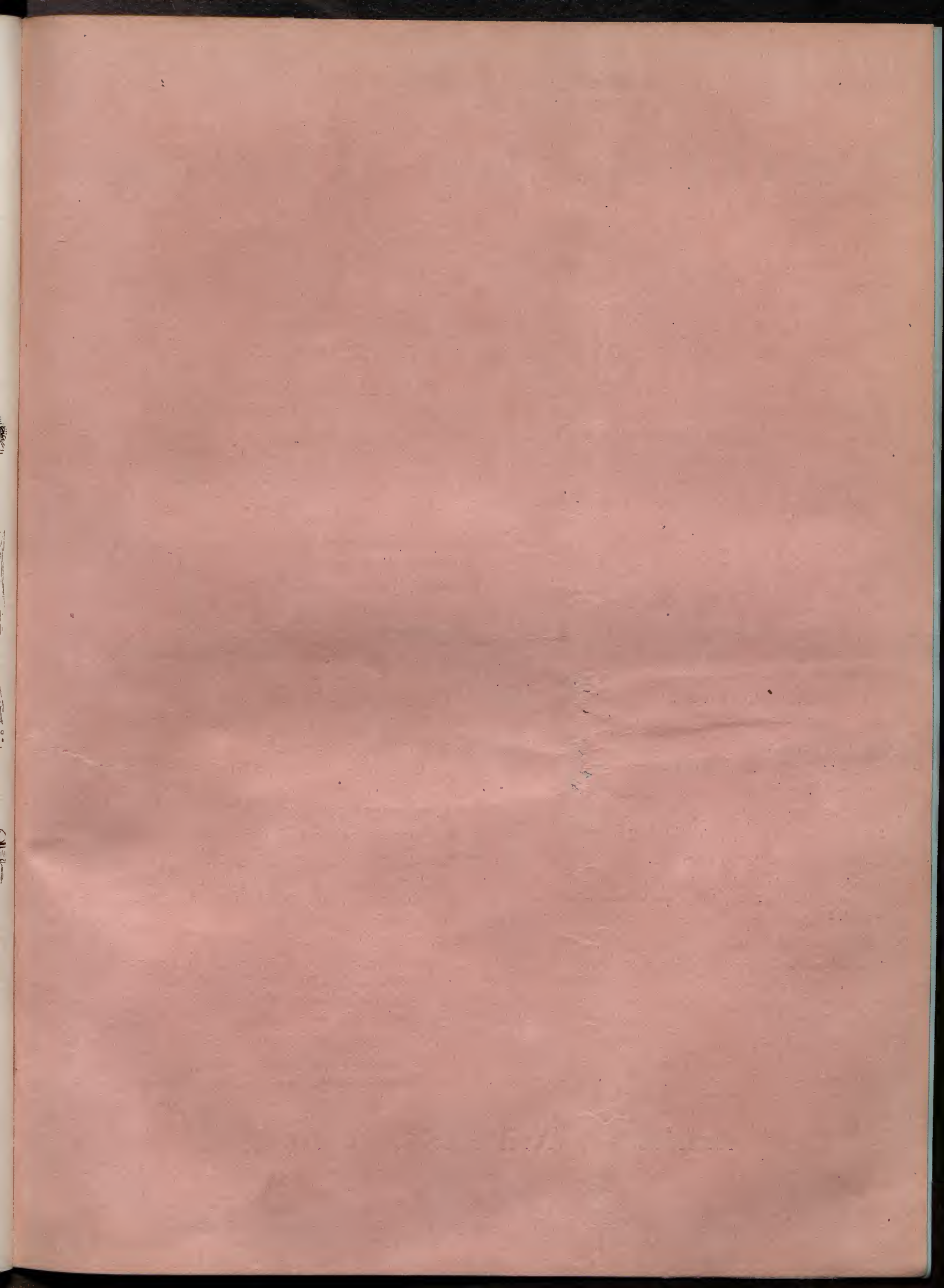
Հանդիսաւոր մուտ կայսեր եւ կայսրուհւոյն Գաղղիացոց ի Ռանսըր:

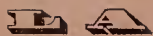
իրարու հետ բարեկամութեամբ ու սիրով վարուելը, եւ ճրջափ ցաւալի կերեւնայ ասոր առջեւ այն սոսկալի թշնամութիւնն ու ատելութիւնը՝ որով անդին ամբողջ ժողովուրդներ կրակ կը բափեն իրարու գլուխը, անմեղ արիւններու հեղեղներ կը վազընեն պատերազմի դաշտերուն մէջ, եւ արտասուեաց վտակներով կոռոզանեն տղ-

քատին ու հարըստին խաղաղաւետ բնակարանները:

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻՆ Վ. ՌԵՄԳԵ:

PARIS. — IMPRIMERIE DE W. REMQUET ET C^{ie}, RUE GARANCIÈRE, 5.





COLOMBE DU MASSIS

MESSAGER DE L'ARMÉNIE

PUBLIÉE SOUS LES AUSPICES

DE M. ÉDOUARD RAPHAËL GHARAMIAN.

ԴԻՆ ԸՆԿԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Ի Փարիզ, տարեկան	Ֆրանք	25	»
Արտաքույ		28	»
Դին միոյ տետրակի		3	»

Տեղի ընկերադրութեան.

Ի ՓԱՐԻԶ, Ի ԴԻՍԵՆՈՅԻ ՊԱՐՈՆ Ճ. ԱՐԱՄԻԱՆ,
Ի Փողոցն Սեն-Սիլվիս, Թ. 38.

PRIX D'ABONNEMENT :

Paris, par an	Fr.	25	»
Étranger		28	»
Prix d'un numéro		3	»

On souscrit:

A PARIS, CHEZ M. D. ARAM,
rue Saint-Sulpice, 38.

ԲՈՒՆԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

Ա. ԿԵՆՅԱՂԾՈՒՑ ԲԱՆԲ.

Մեր ազգին անմիաբան ըլլալուն կամ ըսուելուն բուն պատճառները.

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆԲ ԵՒՐՈՊԱՅ.

Համաշխարհական հանդէս արուեստից Ի Փարիզ.

Գ. ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆԻ ՄԱՐԴԿԱՆ.

Սամուել Մուրատ եւ վարժարան նորա, եւ վերատեսուից վարժարանին Հ. Սարգիս վարդապետ Թեոդորեան, Հայ. եւ Գաղղ.

Դ. ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ.

Դրամագիտութիւն Հայոց Ի միջին դարու (Պ. Վիկտորի Լանկուա) Հայ. եւ Գաղղ.
Հայկազունք իննետասներորդի դարու, Հայ. եւ Գաղղ.
(Շարայարութիւն.)

Ե. ՓԱՐԻՋԵԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ.

Ճանապարհորդութիւն վեհափառ կայսեր եւ կայսրուհւոյն Գաղղիացոց յԱնգլիա:

SOMMAIRE.

I. CONNAISSANCES UTILES.

Causes de l'esprit de discorde attribué aux Arméniens.

II. TABLEAUX DE L'EUROPE.

Exposition universelle de Paris.

III. GALERIE DES HOMMES DE MERITE.

Samuel Moorat, son collègue à Paris et le Directeur du collège, le R. D^r Sarkis Théodore. Arm.-Franç.

IV. MUSÉE ARMÉNIEN.

Numismatique de l'Arménie au moyen âge, par M. V. Langlois. Arm.-Franç.
Les Arméniens du XIX^e siècle, par M. Dulaurier. Arm.-Franç. (Suite.)

V. CHRONIQUE MENSUELLE DE PARIS.

Voyage de LL. MM. l'Empereur et l'Impératrice des Français en Angleterre.

1^{re} Année. — Avril 1855. — N^o 4.